

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 507-544.
Geliş Tarihi-Received: 25.03.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 07.04.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1458860

Özbek Türkçesinde Miratif (Beklenmeyen Bilgi) Kategorisi

Mirative Category in Uzbek Turkish

Bahar TÜRKİYILMAZ*

Öz

Türkiye Türkçesine şaşkınlık, hayret, hayranlık, sürpriz, beklenmediklik veya beklenmeyen bilgi kavramları ile aktarabileceğimiz admirative/mirative/miratif kategorisi konuşurun ya da muhatabın daha önce farkında olmadığı, var olan algısıyla çatışacak kadar yeni, beklenmedik, sürpriz bir bilgiyle karşılaşması ve bu beklenmedikliğin karşısında da genellikle şaşkınlık ifadesiyle kodlanan dil bilimsel bir kategoridir. İlk çalışmalarda kanıtsallık içerisinde pragmatik bir uzantı olarak değerlendirilen miratif kategorisi özellikle DeLancey'in çalışmalarıyla birlikte ayrı bir kategori kimliği kazanmış ve pek çok araştırmacı tarafından da çeşitli dillerde tespit edilmiştir. Bu çalışmada Özbek Türkçesinin miratif sistemi üzerinde durulmuş ve Özbek Türkçesinde miratif kategorisini işaretlemek üzere sınır sonrası (postterminal) biçimleri *-ib(di)* ve *-gan* ile *ekan* ve *emish* yapıları ekseninde bir inceleme yapılmıştır. İnceleme için toplamda otuz yedi eser taranmış olup taranan eserler 1936 ile 2022 yılları arasından seçilmiştir. Tarama sonucunda ise otuz yedi eserin yalnızca on üçünde miratif kodlama tespit edilebilmiştir. İncelemede elde edilen bulgulara göre özellikle enklitiklerin dil bilimsel ayırt ediciler şeklinde miratif anlamları kodlayabildiği, en çok kodlamanın *ekan* yapısıyla gerçekleştirildiği, *-ib(di)* biçim biriminin *-gan'a* nazaran kodlamada daha fazla tercih edildiği, belirli fiillerin içerik olarak miratif anlama katkı sağladığı ve ayrıca çeşitli sözlüksel araçların da cümlede yer alan miratif anlamı görünür kıldıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, sürpriz, enklitik, ünlem, miratif.

Abstract

The admirative/mirative/mirative category, which can be translated into Turkish with the concepts of astonishment, amazement, admiration, surprise, unexpectedness or unexpected information, is a linguistic category in which the speaker or interlocutor encounters new, unexpected, surprising information that the speaker or interlocutor was not previously aware of, which is so new that it conflicts with his/her existing perception, and which is usually coded with the expression of surprise in the face of this unexpectedness. The category of mirative, which was considered a pragmatic extension of evidentiality in the first studies, has gained a separate category identity, especially with DeLancey's studies and has been identified by many researchers in various languages. In this study, the mirative system of Uzbek Turkish was emphasized and an analysis was made based on the postterminal forms *-ib(di)* and *-gan* and the structures *ekan* and *emish* to mark the mirative category in Uzbek Turkish. A total of thirty-seven works were scanned and the scanned works were selected

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: bturkyilmaz@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6620-2420.

between the years 1936 and 2022. As a result of the scanning, mirative coding could be detected in only thirteen of the thirty-seven works. According to the findings obtained in the analysis, it was seen that especially enclitics could encode mirative meanings in the form of grammatical markers, most encoding was carried out with the ekan structure, the morpheme -ib(di) was more preferred in encoding than -gan, certain verbs were prone to mirative meaning in terms of content, and it was also found that various lexical tools made the mirative meaning in the sentence visible.

Keywords: Uzbek Turkish, surprise, enclitic, exclamation, mirative.

Giriş

Miratif Kavramı

Türkiye Türkçesine “şaşkınlık”, “hayret”, “hayranlık”, “sürpriz”, “beklenmediklik” ya da “beklenmedik, umulmadık, şaşırtıcı, beklenmeyen bilgi” kavramları ile aktarabileceğimiz admirativity/admirative/mirativity/mirative/miratif kategorisi konuşurun veya muhatabın daha önce farkında olmadığı, var olan algısıyla çatışacak kadar yeni, beklenmedik bir bilgiyle karşılaşması ve bu beklenmedikliğin karşısında da genellikle şaşkınlık, hayret ifadesiyle kodladığı dil bilimsel bir kategori şeklinde tanımlanabilir (DeLancey, 1997, s. 35-36; 2001, s. 379-380; 2012, s. 558; Lazard, 1999, s. 93; Aikhenvald, 2012, s. 435-436). Terim ilk olarak Jacobson’ın (1964) çalışmasında Waho dilindeki eklerin ifade ettiği anlamsal kategoriler arasında geçer. Ancak terimin buradaki kullanımı daha dar kapsamlı olup müstakil bir kategoriye nitelememektedir. Eserde miratif, “konuşmacının fiil tarafından tanımlanan eylemi, gerçekleştiğini gözlemleyerek değil de yalnızca etkilerini gözlemleyerek çıkarımsal olarak bildiğini gösterir ve bu sebeple de sıklıkla şaşkınlık duygusu ifade eder” şeklinde tarif edilir (1964, s. 606, 630). Bu tanım dil bilimsel bir kategori şeklinde ele alınan miratiften çok eylemin etkileri, eylemin izleri diğer bir ifadeyle kanıtlarını işaret etmektedir. Dolayısıyla Jacobson’a göre miratifin, kanıtsallığın (*evidentiality*) bir uzantısı şeklinde yorumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmaya konu edinilen miratif kategorisinin anlamsal alanının belirlenmesi, ilişkilendirildiği kanıtsallık kategorisinin tanımlanmasını da öncelikli kılar. Kanıtsallık (*evidentiality*) yapılan çalışmalar¹ göz önüne alındığında bilginin kaynağına yönelik kodlamalar yapan, bilgiye hangi yollarla ne ya da kimin aracılığıyla erişildiğine dair

¹ Slobin, D. ve Aksu, A. (1982). Tense, Aspect and Modality in the Use of The Turkish Evidential. *Tense-Aspect Between Semantics&Pragmatics*, (ed. Paul Hopper). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 185-200; Nichols, J. ve Chafe, W (1986). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood-New Jersey: Ablex Publishing Corporation; Willett, T. (1988). A Cross-Linguistic Survey of The Grammaticalization of Evidentiality. *Studies in Language*, 12(1), 51-97; Lazard, G. (1999). Mirativity, Evidentiality, Mediativity, or Other?. *Linguistic Typology*, 3, 91-109; Lazard, G. (2001). On The Grammaticalization of Evidentiality. *Journal of Pragmatics*, 33, 359-367; Johanson, L. (2000b). Turkic Indirectives. Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages, (ed. Lars Johanson ve Bo Utas). Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 61-87; Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality*, (ed. Alexandra Aikhenvald ve Robert Dixon). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 273-290; Plungian, V. A. (2001). The Place of Evidentiality within The Universal Grammatical Space. *Journal of Pragmatics*, 33(3), 349-357; Faller, M. (2002). *Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua*. Ph.D Dissertation. California: Stanford University; Aikhenvald, A. Y. (2003). Evidentiality in Typological Perspective. *Studies in Evidentiality*, (ed. Alexandra Aikhenvald ve Robert Dixon). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1-31; Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press; Aikhenvald, A. (2012). The Essence of Mirativity. *Linguistic Typology*, 16, 435-485; Aikhenvald, A. (2021). The Grammaticalization of Evidentiality. *The Oxford Handbook of Grammaticalization* (ed. Heiko Narrog ve Bernd Heine). Oxford: Oxford University Press, 605-613; Demir, N. (2012). Türkçede Evidensiyel. *Bilig*, 62(Yaz), 97-118; Aslan Demir, S. (2013). Türkçede Kanıtsallık/Evidensiyellik. *Leyla Karahan Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 409-420; Aslan Demir, S. (2022). Yunus Emre’nin Şiirlerinde Dilbilimsel Bir Kategori Olarak Kanıtsallık. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 223-234.

okura kanıtlar sunan dil bilimsel bir kategori şeklinde tanımlanabilir. Kanıtsallık alanyazınında bilginin kaynağıyla ilgili üç türün tanımlandığı görülür. Bunlardan ilki doğrudan kanıt (*direct evidence*), ikincisi başkalarından aktarılan-edinilen bilgiler (*reports*), üçüncüsü ise çıkarımdır (*reasoning*) (Faller, 2002, s. 4). Sıklıkla başvuru olan başka bir tasnif ise Willet'in (1988) çalışmasında yer alır. Willet'in ilgili çalışmasında bu üç tür iki ana başlık altında toplanır. Birinci ana başlık doğrudan kanıt (*direct evidence*) olup bu tür; görme, işitme ve diğer algılar yoluyla elde edilir. İkinci ana başlık ise dolaylı kanıt (*indirect evidence*) olup kendi içerisinde raporlanmış (*reported*) ve çıkarım (*inferring*) şeklinde ikiye ayrılır. Raporlanmış kanıtlar ikinci el, üçüncü el, kulaktan dolma ya da folklorik bilgi aracılığıyla elde edilebilir. Çıkarım ise sonuçlardan ya da akıl yürütme yoluyla elde edilebilmektedir (1988, s. 57)².

Terimin dil bilimsel incelemeye konu edilmesi Slobin ve Aksu'nun (1982) Türkçe -*mlş* biçimbirimi üzerinde vermiş olduğu "Kemal gelmiş" örneği ile başlamıştır³. Slobin ve Aksu'ya göre "Kemal gelmiş." cümlesindeki -*mlş* eki dinleyici için çıkarım (*inference*), başkasından duyma-kulaktan dolma (*hearsay*) ve sürpriz (*surprise*) olmak üzere üç yorumu sunabilmektedir. Çıkarım yorumunda konuşur Kemal'i görmez ama salonda Kemal'in paltosunun asılı olduğunu görür ve bu doğrultuda "Kemal gelmiş" çıkarımını yapar. İkincisinde konuşur yine Kemal'i görmez ama üçüncü kişilerden onun geldiğini duyar, bu bilgiyi dinleyiciye "Kemal gelmiş" şeklinde ifade eder. Sürpriz yorumunda ise konuşur Kemal'i hiç beklemediği bir anda kapıda görür (*beklenmedik misafir*) ve şaşkınlıkla "Kemal gelmiş." diyerek dinleyiciye aktarır (1982, s. 187).

Slobin ve Aksu'da geçen "sürpriz" yorumu miratifin anlamsal alanında yerleşen unsurların başında gelmektedir. Slobin ve Aksu'dan önce de çeşitli çalışmalara konu edilmiş olan sürpriz düşüncesi bu konuyla bağlantılı ve ilk sayılabilecek çalışmalardan olan Egerod ve Hannsman'da cümle parçacıkları içerisinde ele alınmıştır. Çalışmada duysal parçacıklar (*sensorial particles*) ve duysal olmayan parçacıklar (*non-sensorial particles*) şeklinde iki sınıflama mevcuttur ve duysal parçacıklar sınıfı konuşurun bilgiye nasıl ulaştığıyla ilgili bilgi verir. Aynı zıt özellikler sistemini sergileyen duysal cümle parçacıkları içerisinde beklenti-beklentisizlik (*expectation-nonexpectation*) karşıtlığı sıklıkla sürpriz-sürpriz olmayan (*surprise-nonsurprise*) kavramlarını içermektedir (1974, s. 227)⁴. Sonrasında ise Akatsuka'da (1985, s. 625) konuşurun tutumları için "sürpriz" terimine, Nichols'de (1986, s. 248) "anlık anlam" terimine rastlanılır. Özellikle Nichols 1986'da çıkarımlar (*inferential*) ve anlık anlam birbirinden ayrılır ve ikincisi yeni algılanan kanıtı karşı konuşurun verdiği anlık ve kendiliğinden (*spontaneous*) tepki şeklinde değerlendirilir (1986, s. 248, 250).

1997'lere gelindiğinde DeLancey, sürpriz düşüncesi çerçevesinde gelişen bu yapıyı sistemleştirir ve *miratif* şeklinde adlandırarak "konuşur için yeni ve beklenmedik bilgiyi aktaran bir ifadenin linguistik açıdan işaretlenmesi" şeklinde tanımlar. Böylelikle sürpriz dışında "yeni ve beklenmedik bilgi" (*new and unexpected information*) terimleri de kategorinin semantik alanına dâhil edilmiş olur (1997, s. 36; 2001, s. 370). DeLancey'in tanıtıcı çalışmasının ardından peşi sıra gelen araştırmalarda miratif kategorisi ele alınmış,

² Johanson ise Türk yazı dilleri için algısal (*perceptive*), kulaktan dolma-başkasından aktarıma (*hearsay*) ve çıkarım (*inference*) olmak üzere üç tip dolaylı bilgi kaynağını tespit eder bk. 2000b, s. 61; 2003, s. 274-275.

³ Peterson'a göre mirativity/miratif tarihi, köklerini kanıtsallık çalışmalarında bulmakta olup miratif tartışmaları Türkçe -*mlş* kanıtsalının anlamları ve kullanımları üzerine yapılan gözlemlerle başlamıştır (2015, s. 319).

⁴ Sürpriz düşüncesinin detaylı incelemesi için bk. Celle, A. ve Depraz, N. (2019). *Surprise at the Intersection of Phenomenology and Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

pek çok dilde kimi zaman kendine has işaretleyicilerle de işaretlenebilen bir yapı olarak tespit edilmiştir⁵.

Yapılan çalışmalarla birlikte semantik alanı ve tanımını genişleyen miratif için Slobin ve Aksu'da (1982, s. 187) "sürpriz", Nichols'de (1986, s. 248) "anlık anlam" ve DeLancey'de (1997, s. 36) "yeni ve beklenmedik bilgi" tanımlamaları sonrasında, Peryy'de (2000, s. 37) "şimdiye kadar bilinmeyen, takdir edilmeyen ya da hayranlık duyulmayan ve mevcut durumla ilgili olduğu düşünülmemeyen bir gerçeğin aniden farkına varılması", Lazard'da (2001, s. 361) "tam konuşma anında beklenmedik olayların algılarına atıfta bulunmak için kullanılan tip", Hein'de (2007, s. 196) "konuşmacının fiil tarafından gösterilen eylemle uyumsuzluğunu ifade etmeye yarayan bir çeşit vurgu", Chung'da (2012, s. 222) "anlık olan doğası sebebiyle konuşur ve dinleyici(ler) tarafından daha önce bilinmediğini ve bu nedenle henüz muhataplar arasında paylaşılmamışlığı", Choi vd.'de (2022, s. 4) "konuşurun yerleşik bilgileriyle uyum sağlamayan, beklentisine aykırı, beklemedik bilgilerin ifadesi", Hengeveld ve Olbertz'de (2012, s. 488) "sadece konuşur için değil muhatap için de bir önermeyi beklenmedik, güncel ya da sürpriz/şaşırtıcı olarak tanımlayan dil bilimsel kategori", Brems ve Van linden'de (2019, s. 3) "hayret, merak, sürpriz", Krawczak ve Glynn'de (2015, s. 355) "semantik ve pragmatik bir kategori olmakla birlikte yüksek derecede işlevsel pragmatik (*edim*) ile yüksek derecede kavramsal tutarsızlığın kombinasyonu, aynı zamanda bu pragmatik ve uyumsuzluğun eşzamanlı anlıklaşması", Rooryck ve Lau'da (2016, s. 11) dolaylı kanıtsallar (*indirective evidentiality*) için tipik olan bilgi aşamasına giden bir bilgi aşaması sürecinin yokluğu sebebiyle ortaya çıkan hazırlıksız olma durumu, hazırlık eksikliği ve böylelikle bir bilgi aşamasından diğerine ani gerçekleşen değişimin bağlam doğrultusunda pragmatik olarak miratif şeklinde yorumlanması", Rett ve Murray'da (2013, s. 454) "konuşurun beklentisinin ya da sürpriz tonlu şaşkınlığının linguistik olarak kodlanması" ve son olarak Peterson'da (2015b, s. 1328) "sürpriz olarak yorumladığımız şeyin dilsel refleksi" tanımlamaları

⁵ Lazard, G. (1999). Mirativity, Evidentiality, Mediativity, or Other?. *Linguistic Typology*, 3, 91-109; Dickinson, C. (2000). Mirativity in Tsafiki. *Studies in Language*, 24(2), 379-421; Perry, J. R. (2000). Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afganistan and Tajikistan. *Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, (ed. Lars Johanson ve Bo Utas). Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 229-257; Tatevosov, S. (2001). From Resultatives to Evidentials Multiple Uses of The Perfect in Nakh-Daghestanian Languages. *Journal of Pragmatics*, 33, 443-464; Hein, V. (2007). The Mirative and Its Interplay with Evidentiality in The Tibetan Dialect of Tabo (Spiti). *Linguistics of The Tibeto-Burman Area*, 30(2), 195-214; Olbertz, H. (2009). Mirativity and Exclamatives in Functional Discourse Grammar: Evidence from Spanish. *Web Papers in Functional Discourse Grammar*, 82, 66-82; Chung, K. S. (2012). *Space in Tense. The Interaction of Tense, Aspect, Evidentiality and Speech Acts in Korean*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company; Aikhenvald, A. (2012). The Essence of Mirativity. *Linguistic Typology*, 16, 435-485; Busamante, T. T. (2013). *On The Syntax and Semantics of Mirativity: Evidence From Spanish And Albanian*. Doctoral Dissertation. New Jersey: The State University of New Jersey; Rett, J. ve Murray, S. E. (2013) A Semantic Account of Mirative Evidentials. *Proceeding of SALT (Semantic and Linguistic Theory)*, 23, 453-472; Peterson, T. (2008). Examining the Mirative and Nonliteral Uses of Evidentials. *Evidence from Evidentiality*, (ed. Rose Marie Déchaine - vd.). University of British Columbia Working Papers in Linguistics (UBCWPL), 1-31; Peterson, T. R. G. (2010). *Epistemic Modality and Evidentiality in Gitksan at The Semantics-Pragmatics Interface*. Ph.D. Dissertation. Vancouver: The University of British Columbia; Peterson, T. (2015a). Grammatical Evidentiality and The Unprepared Mind. *Review of Cognitive Linguistics*, 13(2), 314-352; Peterson, T. (2015b). Mirativity as Surprise: Evidentiality, Information, and Deixis. *Journal of Psycholinguistic Research*, 45(6), 1327-1357; Hengeveld, K. ve Olbertz, H. (2012). Didn't You Know? Mirativity Does Exist!. *Linguistic Typology*, 16, 487-503; Haan, F. D. (2012). Evidentiality and Mirativity. *Oxford Handbook of Tense and Aspect*, (ed. R. Binnick). Oxford: Oxford University Press, 1020-1045; Krawczak, K. ve Glynn, D. (2015). Operationalizing Mirativity: A Usage-Based Quantitative Study of Constructional Construal in English. *Review of Cognitive Linguistics*, 13(2), 353-382; De Wit, A. (2017). The Expression of Mirativity Through Aspectual Constructions. *Review of Cognitive Linguistics*, 15(2), 385-410; Özbek, A. ve Kira, E. (2019). A Study of Mirativity in Japanese and Turkish. *DEU Journal of Humanities*, (6)2, 569-592; Karajosova, E. (2021). *Mirativity and The Bulgarian Evidential System*. Advances in Formal Slavic Linguistics 2018, (ed. Andreas Blümel - vd.). Berlin: Language Science Press, 133-167.

yapılarak miratifin semantik alanı şekillendirilmiştir. Bu kategorinin semantik aralığını belirleyen önemli bir çalışma da Aikhenvald'dan gelmiştir. Aikhenvald'a göre miratif bir ifadenin anlam aralığında konuşur, dinleyici, muhatap ve ana karakter açısından "ani keşif", "ani kavrama" veya "farkındalık", "sürpriz", "hazırlıksız zihin", "beklenti karşıtlığı (beklenmediklik)", "yeni bilgi" olmak üzere beş değer bulunmalıdır (2012, s. 437). Bu tespitle miratifin kodlayıcısı yalnızca konuşur olmaktan çıkmış muhatap ve dinleyici de kategorinin alanına dâhil edilmiştir. Aikhenvald'a göre miratif olmayan ifade bilgiyi basitçe aktarırken miratif ifade bilginin beklenmedik, yeni olduğunu, bilginin kendisiyle ilgili bir yenilik olduğunu şaşkınlık içerisinde aktarır (2012, s. 438). Miratif bilgi, kişinin bilgi deposuna henüz entegre edilmemiş bilgidir. Miratif; bilginin kaynağıyla ilgilenmez, olay yeni keşfedilmiştir. Bununla birlikte miratif bir ifade, farklı türde bilgi kaynağı da içerebilir. Önemli olan bilginin kaynağı değil o bilginin konuşur açısından yeni keşfedilmiş olmasıdır (2012, s. 442-443).

Bu anlamsal çerçeveye ek olarak Slobin ve Aksu, *-miş* biçim birimi üzerinden konuşurun ani keşfi, şaşkınlık, sürpriz, hayret, beklenmedik bilgi gibi miratifi oluşturan temel anlamların iltifatların içeriğinde de barınabildiği dolayısıyla iltifat şeklindeki pragmatik uzantıların da şaşkınlık ve beklenmediklik açısından yorumlanmaya uygun olduğu tespitini yapar (1982, s. 188). Tespit doğrultusunda "Kızınız çok iyi piyano çalıyormuş" gibi bir örnekte beklenti üstü sürpriz bir kalite ve iltifat anlamı mevcuttur ve deneyim oldukça yüksek bir kalitede gerçekleşir (1982, s. 197). DeLancey de Türkçe üzerinde verilen bu örneğin miratif anlam barındırdığını ve iltifatların da bu çerçevede miratife uygun içerikler taşıdıklarını aktarır. Bununla birlikte (arkadaşının yaptığı işi ilk gördüğünde konuşur) "Çok iyi iş çıkarmış!" şeklinde bir övgü ifadesi ve "Amerika'da ne kadar uzun binalar varmış!" gibi bir çıkarım cümlesinde yeni ve hazırlıksız şekilde sunulan bir bilginin de miratif olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (1997, s. 38, 47-48). İltifatların miratif içerik taşıdığının tespiti Rett ve Murray 2013'te de mevcuttur (2013, s. 458).

Miratif ve Kanıtsallık

Konu hakkında yapılan çalışmalar yeni bir dil bilimsel kategori niteliği kazandırılan miratifin diğer kategorilerle sınırları noktasında pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki miratifin kanıtsallığın bir uzantısı mı yoksa kanıtsallıktan ayrı bir yapı mı olduğu hususundadır. Nitekim hem Jacobson'da hem de sürpriz düşüncesinin ele alındığı Egerod ve Hannsman'da miratif ya da sürpriz düşüncesi daha çok kanıtsallıkla ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde Slobin ve Aksu örneğinde de bilgiyi elde etme yollarından biri şeklinde değerlendirilmiştir. Aynı ifade biçimini paylaşma eğiliminde olmaları iki yapının birbiriyle ilişkilendirilme sebebidir (Olbertz, 2009, s. 70; 2012, s. 93). Bustamante'ye göre kanıtsal sistemler sıklıkla miratif anlam geliştirebilirler (2013, s. 15). Bununla birlikte miratif anlam kanıtsalların birincil anlamlarının bir parçası değildir (Peterson, 2015a, s. 344). Miratifi sistemleştiren ve ona dil bilimsel bir kimlik kazandıran DeLancey ise Hare dili üzerinde yaptığı çalışmaya dayanarak miratifin kanıtsal sistemden bağımsız şekilde işaretlenebilen bir kategori olduğunu ileri sürmüştür (2001, s. 379). DeLancey'e göre miratif ifade kanıtsal bir çıkarım yorumunu veya söylentiye (*hearsay*) ima edecek bağlamı kabul etmez. Bağlam yeni bilginin keşfiyle sınırlıdır. Bir şey belli bir süre bilindikten sonra artık yeni veya sürpriz, beklenmedik olarak kabul edilemez (2001, s. 376-378). Bunun yanında miratifte daha çok tonlama öne çıkar ve bu tonlama konuşurun aktardığı bilginin yeni olduğunun en açık ifadesidir. Bu yeni bilgi konuşuru şaşırtmış ve bu şaşırtma ifadesi de tonlamasına yansımıştır. Hazırlıklı bir bilginin tonlaması ile hazırlıksız bilginin tonlaması bu sebeple

farklıdır. Ayrıca tonlamalar kanıtlarla da çalışmazlar. Tonlama yeniliğe -yeni bilgiye karşı- konuşurun tepkisidir. Dolayısıyla bilginin kaynağıyla bir ilgisi yoktur (2001, s. 377).

Bununla birlikte kanıtsallar, konuşurun bilgisinin kaynağı hakkında bilgi verirler (Aikhenvald, 2004, s. 1; 2012, s. 453; Dickinson, 2000, s. 381). Ancak miratifler konuşurun bilgiye (*sürpriz bilgi*) ve bilginin durumuna (*yeni bilginin farkına varılması*) tepkisi hakkında bilgi verirler (Aikhenvald, 2012, s. 453). Ayrıca kanıtsallığın merkezi değerinde miratif kullanımındaki beklenmedik bir duruma şaşırma fikri yoktur (Lazard, 1999, s. 96). Not edilmesi gereken önemli bir ayırım da mesafe fikridir. Çıkarımsal kanıtlarda konuşurla olay arasında fiziksel bir mesafe mevcuttur, konuşur olayı görmemiş, çıkarım yapmıştır. Miratifte ise psikolojik bir mesafe söz konusudur, konuşur olayı veya durumu öngörememiştir (Dickinson, 2000, s. 381; Peterson, 2010, s. 151). Mesafe fikrine Slobin ve Aksu'da da rastlanır. "Ecevit istifa etmiş." ya da "Kızınız çok iyi piyano çalıyormuş." şeklindeki örneklerde ortaya çıkan beklenilmeyen durum ve şaşkınlık, konuşurun anlattığı olayla arasındaki mesafe fikrinin sonucudur (1982, s. 196-197). Bu mesafe soyut bir mesafe olup konuşurun karşılaştığı olaya "hazırlanamamasından" kaynaklanır (Lazard, 1999, s. 94-95). Konuşur olaya zihinsel anlamda mesafelidir, zihnen beklenmedik olan olaya ya da duruma hazırlıksızdır.

Johanson'da ise Türkçeye özgü kanıtsallık biçimi olarak dolaylılık (*indirectivity*) kullanımının genellikle ani keşif, beklenmediklik, şaşkınlık, yeni bilgi, kişinin beklentilerinin aksine algılama gibi pragmatik yorumlara açık olduğu, özellikle -mİş'in literatürde hayranlık ve sürprizle ilişkilendirildiği belirtilir (2000b, s. 82)⁶. Bununla birlikte beklenmeyen bilgi (*admirative*) içerisinde değerlendirilen ani keşif, beklenmediklik ya da sürpriz gibi özelliklerin Türkiye Türkçesi ya da Türk yazı dillerinde dolaylılığın gerekli unsurları arasında yer almadığı da vurgulanır (2000b, s. 83). Dolayısıyla tartışılan bu sürpriz, beklenmediklik unsurları kanıtsallıkla ilişkilendirilmeyip ayrı bir şekilde değerlendirilebilir.

Peterson ise bu görüşlerin aksine 2008'deki çalışmasında miratifi kanıtsallığın metaforik kullanımı olarak ele alır (2008, s. 1). 2010'daki çalışmasında da miratifin kanıtsallığın semantik ve pragmatikliğiyle bağlantılı olduğunu ileri sürer (2010, s. 147). Peterson'a göre miratif kullanım, bir konuşurun kanıtsal olarak işaretlenmiş bir cümle aracılığıyla ifade edilen duruma, olaya ya da eyleme tanıklık ettiğinde buradaki kanıt anlamının kullanımından kaynaklı yorumsal heyecandan ortaya çıkmaktadır (2015a, s. 318).

Miratif ve Kiplik

İkinci bir tartışma miratif ve kiplik arasındaki sınırlar hususundadır. Peterson'a göre miratif, kanıtsallık ve epistemik kiplikle doğal bir kavramsal sınıf oluşturur (2008, s. 6). Epistemik kiplikte konuşurun kesinlik veya olasılık bakımından konuya/önermeye karşı tutumu kodlanırken kanıtsallıkta konuşurun bilgisinin kaynağı kodlanır. Miratifte ise bir bağlam içerisinde konuşurun varsayım ya da beklentileri kodlanmaktadır (2008, s. 6). Benzer bir ifadeye Dickinson'da da yer verilir. Epistemik bir kiplik işaretleyicisi kesinlik veya olasılık açısından konuşmacının önermeye karşı tutumunu gösterirken miratif işaretleyicisi önermede kodlanan bilginin konuşmacının genel beklenti ve varsayımlarıyla olan ilişkisiyle ilgilenir (2000, s. 381). Plungian ise admirativite şeklinde adlandırdığı bu kategorinin P'ye erişim yolundan çok konuşmacının P'yi algılamaya ne ölçüde hazır olduğuyula (*epistemik ya da beklentisel olarak*) ilgilendiğini dolayısıyla da

⁶ Slobin ve Aksu'ya göre -mİş zaman formunun kulaktan duyma, çıkarım ve anlatı işlevi sıklıkla ele alınırken sürpriz işlevi göz ardı edilmektedir (1982, s. 187; 1986, s. 160; Aksu Koç, 2000, s. 17).

kanıtsal olmadığını, konuşurun beklentilerine ilişkin özel bir yargı türüyle ilgilenmesi anlamında kesinlikle kipsel olduğunu savunur ve beklenti alanı tarafından kapsanan kipsel bir anlam olarak değerlendirir (2001, s. 355-356). Plungian'da iddia edilen bu durum Aksu-Koç'ta kanıtsallığın sınırlarının kesin olmaktan ziyade belirsiz oluşuyla açıklanır (2016, s. 145). Olbertz de Plungian'ın yaklaşımını doğru bulmakta olup miratifi daha anlamsal bir ayırım olarak kabul etmiş ve bu doğrultuda miratif kiplikler tanımlamasını kullanmıştır (Olbertz, 2009, s. 80; 2012, s. 93). Özbek ve Kıra'nın (2019) "A Study of Mirativity in Japanese and Turkish" çalışmasında da miratif kategorisi kiplik kategorisinin bir alt sınıfı olarak değerlendirilmiş ve kanıtsallıkla bağlantılı olduğu da vurgulanmıştır.

Miratif ve Ünlem

Başka bir tartışma miratif ile ünlem kategorisi arasındadır. Miratif ve ünlem kategorisinin ortak noktası ikisinin de konuşurun ifadesindeki içeriğin bir şekilde dikkat çekici olduğu yönündeki görüşü ifade etmesidir (Hengeveld ve Olbertz, 2012, s. 490). Bustamante (2013), ünlemleri miratiflerin yanıltıcı bir akrabası olarak nitelendirir (2013, s. 142). Ünlemler beklenmedik bir bilgi karşısında konuşurun şaşkınlığını işaretleyebilirler ancak tonlama noktasında miratiflerden ayrılırlar. Ünlemlerde tonlama yüksektir ama miratiflerde bu tonlama yüksek olabileceği gibi kimi zaman düşük de olabilir (Karagjosova, 2021, s. 139-140; Bustamante, 2013, s. 152-153). Miratif bilgi eski inançla çatışır, bu çatışma da sürpriz duygusunu tetikler. Ancak bu çatışma ünlemler için geçerli değildir. Konuşurun ünlem kullanarak yaptığı şey duygusal bir tavrı dile getirmektir (Bustamante, 2013, s. 154). Ünlemlerle miratif arasında bu şekilde bir ayırım yapan Bustamante miratifi daha çok kiplikle ilişkilendirir ancak tam anlamıyla kiplik şeklinde de kabul etmez. Ünlemler duygusal anlamları ifade ederken miratifler kipsel bir bileşen içerir. Bu kipsellik önceki inançlarıyla olan çatışmayı kodlar ve sürpriz etkisi, bu çatışmanın pragmatik bir sonucudur (2013, s. 163). Peterson'da ise ünlemlerle miratif karşılaştırıldığında ünlemlerin daha çok konuşmacının işaret edilen duruma yönelik duygusal tutumunu yansıttığı aktarılır. Bununla beraber Portner ve Zanuttini'de (2004) ünlem cümlelerinin bir tür miratif olabileceği tespiti de aynı çalışmada aktarılmıştır (2010, s. 164).

Ya Mediativity (Aracılı)?

Bu tartışmaların yanında miratifi ne ünlem ne kiplik ne de kanıtsallıkla ilişkilendiren Lazard'a da yer verilmelidir. Lazard'a göre bu tip formlar ne bilginin kaynağına yönelik somut bir kanıt ne psikolojik bir durumun göstergesi ne de kiplik (*modal*) bir anlam içerir. Sadece konuşmacı ile onun söylemi arasına bilginin kaynağına yönelik belirsiz bir referans koyar. Bu sebeple aracılı (*mediativity*) olarak adlandırılmaları daha doğrudur (1999, s. 96). 2001'deki çalışmasında ise miratifi kanıtsallığın üç türünden biri şeklinde kabul eder ve bazı kanıtsal anlamlarla birlikte miratifi "mediative" şeklinde daha geniş bir kategorinin içerisinde değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

İşaretlenme Durumu

Tartışmalar sonrasında üzerinde durulması gereken konu miratifin işaretleme sistemidir. Delancey'e göre miratif ifadeler hem semantik hem de paradigmatik (*değerler*) açıdan kanıtsal sistemlerle kesişirler. Özellikle geçmişe (*past*) konumlandırılmış miratif yapılar sıklıkla kanıtsallığın bir parçası konumunda değerlendirilmiştir. Örneğin Türkçede aynı ekle işaretlenmesi sebebiyle miratif kategorisi kanıt kategorisiyle iç içedir (2001, s. 370, 374). Aikhenvald ise pek çok dildeki miratif ifadelerin kanıt sistemleriyle dil bilgisel açıdan bağlantısı olmadığını altını çizmekle birlikte bir dilde çok sayıda fiil

kategorisinin hazırlıksız zihin, ani keşif veya farkındalık, beklenmedik yeni bilgiler, karşı beklenti ve sürpriz imalarını alabileceğini aktarır. Bunlar da zaman, aspekt, kiplik, kişi belirteçleri, soru ve kanıtsal kategorileri işaretleyen şekilleri içerebilir. Özellikle kimi dillerin şahıs işaretleme sistemleri ve aspekt biçimleri miratifle ilişkili anlamlara sahip olabilir (2012, s. 436, 462, 472). Bu düşünce Türkçe açısından doğrulanabilir durumdadır. Türkçenin aspekt sistemi okura yeni ve beklenmedik sürpriz bilgiler sunan miratif kategorisiyle aynı işaretleyicileri paylaşmaktadır⁷.

Miratif, dil bilgisel işaretleyicilerin yanı sıra sözcükselleştirilmiş zarflar, gelenekselleştirilmiş yapılar (özellikle İng. için), tonlama, cümle sonu “değerlendirici” parçacıklar ve genellikle bir dilin gramer yapısının parçası olarak görülmeyen diğer araçlarla da geniş çapta ifade edilmektedir (Delancey, 2012, s. 533). Sürpriz yaygın olarak ünlem cümlelerinin semantik bir özelliği olup çoğu dil, miratif anlamla ya da miratif ifadeyle ilgili çeşitli imaları belirtmeye yarayan sözlüksel araçlara sahiptir. Dolayısıyla bir zaman veya görünüş biçimi dışında sürpriz ya da ani keşif anlamı için bir başka dil bilgisi biçimi de kullanılabilir. Yine bir miratif anlam, isteğe bağlı bir işaretleyici veya ekle de güçlendirilebilir. Bunlar vurgulu bir parçacık veya vurgulu bir ünlem de olabilir (Aikhenvald, 2012, s. 437-438, 462, 466, 475). Lazard ve Haan’da da benzer tespitlere rastlanılır. Lazard’a göre miratif ifade noktasındaki şaşkınlık, tonlamayla birlikte belirli kelimeler ya da parçacıklarla da aktarılabilir (1999, s. 96). Özellikle kanıtsallık gibi kategorilerde çeşitli eklerle ve klitiklerle işaretleme yaygın bir stratejidir (Haan, 2013)⁸.

Miratif, Zaman ve Aspekt

Değinilmesi gereken son husus miratifin zaman ve aspektle ilişkisidir. DeLancey miratif kategorisinin çıkarımsal okumalarla kesişmesini aspekt ile kombinasyonu üzerinden açıklar. Miratif bir ifadeyle perfektif aspektin (*tamamlanmışlık aspekti*) işaretlenmesi doğal biçimde çıkarımsal yorumları beraberinde getirmektedir. Nitekim geçmişe konumlanmış bir olay doğrudan aktarım yerine bir çıkarımın sonucu olarak sunuluyorsa konuşmacı için yeni bir bilgi mahiyetindedir (2001, s. 39). Bunun yanında perfekt (*bitmiş*) aspekt ile geçmiş zaman morfepleri bazı dillerde miratifi elde etmeye yaramaktadır (Olbertz, 2012, s. 83). Perry de bitmiş (*perfekt*) yapısının pek çok dilde miratifi elde ettiğine dikkat çeker (2000:236). Miratifler aspekt ve zaman açısından da geniş zaman (*present tense*) ve imperfective aspektle (*tamamlanmamışlık aspektiyle*) de ilişkilendirilmiştir (Rett ve Murray, 2013, s. 468). De Wit ise 2017’de çalışmasında görünüşsel yapıların miratif uzantılarına odaklanır ve miratif anlamların belirli aspekt türleriyle ortaya çıktığını açıklar. De Wit’e göre miratif okumaları tetikleyen aspekt yapılarının ortak özelliği durum fiillerinden ziyade olayı seçmeleridir (2017, s. 387-388).

Miratif ve Şema Teorisi

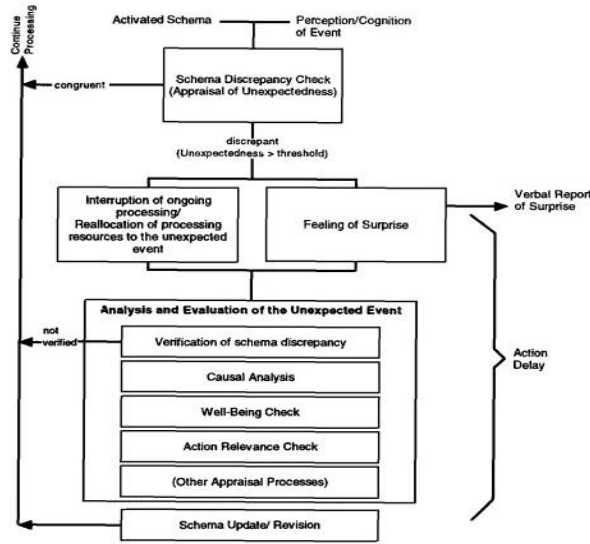
Miratifin genel çerçevede açıklanması ve tanıtılmasından sonra çalışmanın yöntemi için esas alınan şema teorisinden de bahsedilmelidir. Şema teorisi miratifin bilişsel (*cognitive*) düzeyde yorumlamasıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Aslında yöntemden ziyade bir modeldir. Miratifte öne çıkan özellikle sürpriz kavramı bu teorinin ana bileşenini oluşturur. Şema teorisini kullanan Taylor ve Crocker (1981), Rumelhart (1984), Madler (1984), Meyer (1997), Reisenzein (2000), Peterson (2015) gibi araştırmacılara göre sürpriz, şaşkınlık vb. kavramlar kendi içerisinde birbirinden farklı aşamalardan oluşan bilişsel bir süreci içermektedir. Bu teoriye göre algı, düşünce, eylem ve duygular

⁷ Bk. Özbek, A. ve Kıra, E. (2019). A Study of Mirativity in Japanese and Turkish. *DEU Journal of Humanities* (6)2, 569-592.

⁸ <https://wals.info/chapter/78>. [Erişim Tarihi: 02. 03. 2024].

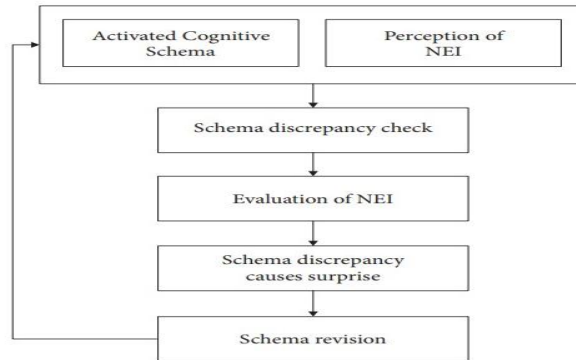

“şema” adı verilen nesnelere, olaylar ve durumları soyut düzeyde temsil eden karmaşık bilgi sistemleri tarafından yönetilir. Peterson’a göre şemalar dünyayı yorumlamak üzere kullandığımız kategorik kurallar ya da senaryolar/komutlar şeklinde de düşünülebilir (2015a, s. 336; 2015b, s. 1330). Etkinleştirilmiş şemalar ile karşılaşılan olaylar arasında uyum olduğu sürece olayların yorumlanması ve eylemlerin de buna göre gerçekleştirilmesi sorunsuz şekilde ilerler. Ancak şema ile girdi arasında bir uyumsuzluk meydana gelirse bu durumda şaşkınlık, sürpriz ortaya çıkar, şematik işleme müdahale edilir ve beklentiyle uyuşmayan olayın daha zahmetli, bilinçli bir analizi başlatılır (Meyer vd., 1997, s. 253). Bu süreç daha sistematik olarak şöyle ifade edilebilir. Sürpriz yaratan olayların, bilişsel bir olayın şema tutarsızlığının bazı eşik değerlerini aştığının değerlendirilmesiyle *başlayan*, sürpriz bir deneyimin ortaya çıkmasıyla *devam eden* ve eş zamanlı olarak sürmekte olan bilgi işlemenin *kesintiye uğraması*, işlem kaynaklarının yeniden düzenlenmesi, olayın analizi ve değerlendirilmesinin yanı sıra gerekli görülürse şemanın güncellenmesi, genişletilmesi ya da revizyonu ile sonuçlanan bir dizi süreci başlattığı varsayılır (Meyer vd., 1997, s. 253; Reisenzein, 2000, s. 4).

Şekil 1. Şema Teorisi 1 (Meyer vd., 1997, s. 254)

Bilişsel süreç şeması Peterson’da ise şu şekilde düzenlenmiş olup bu çalışma için de benimsenmiştir⁹:

Şekil 2. Şema Teorisi 2 (Peterson, 2015a, s. 338; 2015b, s. 1331).

⁹ Esasında Peterson miratifi kanıtsallıkla ilişkilendirir. Ancak bu çalışmada böyle bir durum söz konusu değildir. Bu çalışmada şema teorisi miratifi kanıtsallıkla ilişkilendirmekten ziyade sürpriz duygusu temelinde konuşurun bilişsel sürecini detaylıca göstermek amacıyla tercih edilmiştir.

Şema şu şekilde açıklanabilir. Konuşurun zihninde aktif olan şema onun durumsal farkındalığıdır. “NEI” (new environmental information) başka bir ifadeyle “yeni çevresel bilgi” ise şemayı uyaran olay ve durumlarla birlikte konuşurun görme, duyma, dokunma gibi algısal alanını da kapsar. NEI'nin (new environmental information) devreye girmesiyle, algılanmasıyla ya da fark edilmesiyle ilk aşama geçilmiş olur ve miratifin anlam süreci başlar. Bu algılamayla birlikte şemada uyumsuzluk meydana gelir ve kırılma yaşanır. İhlal durumuyla birlikte konuşur şaşkınlık yaşar. Burada NEI “yeni çevresel bilgi” terimi özellikle şaşırtıcı veya sürpriz bilgi için, miratif için olmazsa olmazdır. Şema uyumsuzlukla birlikte bozulunca diğer sürece geçilir ve (NEI) yeni çevresel bilginin değerlendirme/analiz süreci başlar. Şaşkınlık hissi içerisinde olan konuşur bu beklenmedikliği bilinçli şekilde doğrular. Son aşamada da konuşur şaşkınlık hissiyle bu yeni bilgiye yanıt verir. Yanıt verme işlemi sırasında konuşur çeşitli araçlara başvurarak bu uyumsuzluğu, uyumsuzluğun yarattığı şaşkınlığı linguistik açıdan kodlar ve şema NEI ile birlikte yeniden düzenlenir. Sonrasında da aktif şemaya katılarak şema güncellenir. NEI bireyin beklentilerine uymuyorsa ya da zihinsel olarak hazırlıklı olmadığı bir olaya bu durum şema uyuşmazlığını tetikler. İşte bu noktada şaşkınlık tutarsızlığa, uyuşmazlığa verilen tepkidir (2015a, s. 337-338; 2015b, s. 1330-1331). Bu tepkiyi oluşturan örüntüler ise üç farklı düzeyde kendisini gösterir. İlki öznel düzey olup öznel bir şaşkınlık hissi ve şaşkınlığın sözlü olarak ifade edilmesidir. Öznel düzey konuşurun kendi şaşkınlığını ifade etmesi açısından dilsel stratejilerinin çeşitliliğini de gösterir. İkincisi fizyolojik düzey olup kalp atımı ya da solunumdaki hızlanmalar gibi fiziksel düzeyde gerçekleşir. Üçüncüsü ise davranışsal düzey olup keşif davranışı, belirli bir yüz ifadesi ve devam eden faaliyetlerin kesintiye uğramasıyla kendisini gösterir (2015a, s. 339; 2015b, s. 1333).

Bu bilgiler dâhilinde bu çalışmanın yönteminde şema teorisi kullanılacaktır. İnceleme yalnızca miratif bilginin semantik aralığına giren sürpriz, yeni bilgi, ani farkındalık, beklenmediklik, hazırlıksız zihin, hayranlık, beklenti üstülük unsurlarıyla birlikte beklenmediklik karşısında iltifat ve övgü de barındıran kullanımlarla sınırlıdır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmanın amacı DeLancey tarafından sistemleştirilen ve pek çok araştırmacı tarafından da çeşitli dillerde varlığı ispatlanan miratif kategorisinin Özbekçedeki durumunu tespit etmek ve miratif alanyazınına Özbekçenin sistemini de ekleyerek katkı sağlamaktır. Terimin kullanımı noktasında ise alanyazınına sadık kalmak amacıyla “miratif” kullanılacaktır. İnceleme Özbekçenin sınır sonrasılık (*postterminality*) ekleri olan *-ib(di)* ve *-gan* biçimbirimleri ile *ekan* ve *emish* yapıları üzerinden semantik işlev merkezli şekilde gelişmektedir¹⁰. Bununla birlikte sözlüksel araçların varlığı da inceleme sırasında göz önünde tutulmuştur. Çalışmada konuşurun/muhatabın miratif bir ifadeyi kodlamak üzere Özbekçede hem dil bilgisel hem de sözlüksel olarak hangi araçlara başvurduğu gösterilecektir. Miratif anlamın ortaya çıkışının anlaşılabilmesi için bağlam da dikkate alınmış ve ilgili yapı bağlam bütünlüğü içerisinde verilmeye gayret edilmiştir¹¹.

İnceleme

İncelemede taranan otuz yedi eserden yalnızca on üçünde miratif kodlamanın yapıldığı görülmüştür. Tespit edilen örneklerin tümünde ortak anlam aralığı beklenmediklik, sürpriz, şaşkınlık ve hazırlıksızlık zihin unsurlarıdır. İncelemenin ilk 6

¹⁰ Bu eklerin Özbekçedeki görünüşsel durumu Türkyılmaz, B. (2022). Özbek Türkçesinde Aspekt Kategorisi adlı doktora tezinde ele alınmış olup burada bu işlevlere değinilmeyecektir, bk. Türkyılmaz, B. (2022). *Özbek Türkçesinde Aspekt Kategorisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

¹¹ Miratif kategorisiyle ilgili daha fazla bilgi için Linguistic Typology 2012 özel sayısına bakılabilir: <https://www.degruyter.com/journal/key/lity/16/3/html#contents> [Erişim Tarihi: 02. 03. 2024].

örneği ani farkındalık, şaşkınlık, sürpriz, hazırlıksız zihin üzerine şekillenen miratif kodlamaları içerirken 7-17 arasındaki örnekler ise şaşkınlık, hazırlıksız zihin, sürprizle birlikte övgü ve iltifat ifadeleriyle de kodlanan miratif örnekleridir. Çözümleme; örneğin Özbekçedeki bağlamının sunulması, Türkiye Türkçesine aktarımı, bağlamın miratif kodlama doğrultusunda analiz edilmesi ve en son bilişsel sürecinin şemalaştırılması şeklinde aşamalandırılmıştır. Şema üzerinde şema kırılması, NEI (yeni çevresel bilgi) analizi, şema revizyonu gibi unsurlar temel unsurlar olup değişmez niteliktedirler. Diğerleri ise miratif anlamın yer aldığı örneğe göre çeşitlenebilmektedir. İnceleme sırasında yeni çevresel bilgi NEI kısaltmasıyla da yer almaktadır. Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

1. “У кун - байрам кунни эди, аравамни черков олдида тўхтатиб, астагина, ҳеч кимнинг кўзига қоқилмасдан черковнинг ичкарасига кирдим. Зотан, кўзи тушатурғон киши ҳам йўқ... Мен секин ён йўлакка ўтдим-да, оппоқ сочли мухтарам бир чолдан “Мўмкинми билсак, Иван Никифорович ҳаётми” деб сўрадим. Худди шу чоқда сурат олдида ёниб турган шамнинг алангаси ловуллаб кетиб бутун ёруғи мухотабимнинг” юзига тушиди. У юзга қараб унда ўзимга ошино нишонларни кўргач, менинг ҳайронлигимни томоша қилсангиз эди! Воқеани, Иван Никифорович шунинг ўзи эди! Нақадар ўзгарибди лекин!

- Хўш, эсон-омон бормисиз, Иван Никифорович? Жуда қариб қолибсиз-ку!” (Cholpan, 1994, s. 395).

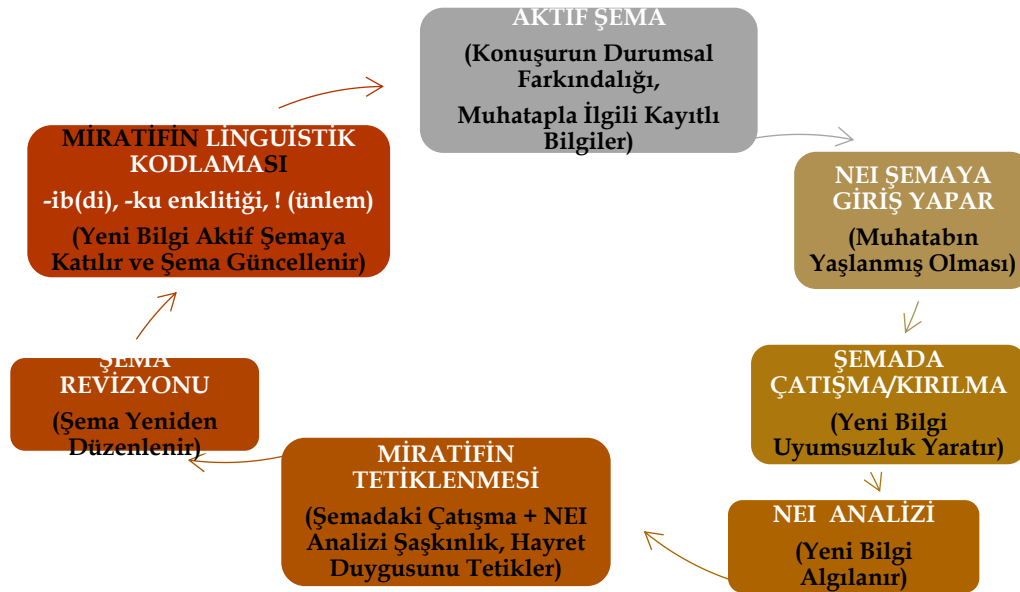
O gün bayram günüydü, arabamı kilisenin önünde durdurup kimsenin gözüne görünmeden yavaş yavaş kiliseye girdim. Aslında gözüne görünecek kimse de yok...Yavaşça diğer taraftaki yola geçtim ve ak saçlı muhterem bir ihtiyara “İvan Nikiforoviç hayatta mı acaba?” diye sordum. O anda sanki (bir) resmin önünde yanan mumun ışığı alevlendi de tüm ışık muhatabımın yüzüne indi. O yüze bakıp (da) onda bana tanıdık gelen emareleri görünce benim şaşkınlığımı bir görseydiniz! Gerçek şu ki İvan Nikiforoviç bu kişinin ta kendisiydi! Ama ne kadar değişmiş!

-Afiyette misiniz İvan Nikiforoviç? Çok yaşlanmışsınız ya!

1 numaralı örnek, fiil düzleminde kodlanmış bir miratif anlam örneğidir. Örneğin bağlamına bakıldığında konuşur İvan Nikiforoviç isimli birini aramaktadır. Ancak bu kişi konuşurun zihninde muhtemel ki bildiği, hatırladığı hâliyle kayıtlıdır. Karşısına çıkan kişiye bu ismi soran konuşur bir süre sonra bu kişinin aradığı kişinin ta kendisi olduğunu fark eder. Muhatap oldukça değişmiş, yaşlanmıştır. Kişinin yani muhatabın yaşlanmış olması (NEI) yeni çevresel bilgidir ve bu bilgi konuşur için sürpriz, beklenmeyen bir bilgidir. NEI, konuşurun aktif şemasına görme algısal alanından giriş yapar¹². Konuşurun zihni muhatabın bu yeni durumuna karşı psikolojik anlamda hazırlıksızdır. Ani bir kavrayışla bu kişinin aradığı isim olduğunu ve yaşlandığının bilgisini algılayan konuşurun durumsal farkındalığının yer aldığı aktif şema, kayıtlı eski bilgi ve beklenmedik şekilde şemaya giren yeni bilginin çatışmasıyla beraber kırılır. Şemadaki bozulma hayret ve şaşkınlık duygularının tetiklenmesine yol açar ve konuşur, aktif şemasını bu yeni bilgi, yeni durum doğrultusunda “Çok yaşlanmışsınız ya!” ifadesiyle günceller. Dil bilimsel kodlama ise *-ib(di)* biçimbirimi, *-ku* enklitiği ve *(!)* ünleme gerçekleştirilir. Bu noktada fiilden cümle sonundaki ünleme doğru bir analiz yapmak

¹² Kanıtsallık ve miratif tartışmalarının temel noktası burasıdır. Konuşurun algısal yoldan görerek elde ettiği bilgi kanıtsallığı işaret eder. Ancak bağlamda da görüleceği üzere miratifte bilginin elde edildiği yol önemli değildir. Önemli olan bu sonucun konuşur açısından şemasını güncelleyebilecek denli yeni ve şartıcı olmasıdır.

gerekirse şöyle bir aşama izlenebilir. Hein 2007'deki çalışmasında Tibetçede miratifi işaretleyen morfolojik şekillerin kontrol olgusu olmayan (*non-control verb*) fiillere geldiğini ve hareket fiillerinin ve kontrol fiillerinin saf şaşkınlığı iletmekte çok da başarılı olmadığını, bunun yanında anlaşmazlık anlamlarını içermeye eğiliminde olabildiklerini tespit etmiştir (2007, s. 201). Bu bilgi göz önünde bulundurularak miratifin kodlandığı cümleye bakıldığında konuşur *-ib(di)* biçimbirimini *yaşlan-* anlamındaki *qarib qol-* fiiliyle kullanmıştır. Bu fiilin kılınışsal içeriği süreç odaklıdır. Süreç odaklı fiiller ise içkin yapıda kontrol algısından uzak fiillerdir. Bir çiçeğin yapraklarının sararması ya da domateslerin kızarması, ağacın yeşermesi, çocuğun büyümesi gibi durumlar kontrol edilebilir eylemler değildir. Ağacın yeşermesi süreç içerisinde kendiliğinden ve aşamalı şekilde gelişen bir eylemdir ve ağaç yeşerene kadar da bu süreç devam eder. Yeşerme süreci sona erince eylem tamamlanmış, gerçekleşmiş yani ağaç yeşermiş ve yeni durum, hâl durağan şekilde ortaya çıkmış olur. Şu hâlde içkin olarak kontrol algısından yoksun olan süreç fiilleri aslında saf şaşkınlığı iletmeye doğaları gereği yatkın olmalıdır. Bu tip içerikteki fiilin yüklemde yer alması ise miratif anlamın ortaya çıkışını güçlendirmiştir. Bununla birlikte görünüşsel açıdan sınır sonrası işaretleyicisi olan *-ib(di)* biçimbirimi de bu kullanımda kritik sınır sonrasındaki sonucu sunmakta, konuşur ise bu sonuca (*kendisi açısından*) beklenmedik ve sürpriz bir sonuç olduğu için miratif kodlamayla tepki vermektedir. Cümle sonunda yüklem kısa çizgi (-) ile bağlanan *-ku* enklitiği ise hayret, şaşkınlık, sürpriz, ani farkındalık beklenmediklik unsurlarıyla kodlanan miratif anlamı daha da belirginleştirme amacıyla kullanılmıştır. Temel işlevleri pekiştirme olan enklitikler bu işlevlerini kimi zaman sınırlama kimi zaman aşırılık kimi zaman da şaşkınlık vb. yönlerden pekiştirebilmektedir¹³. Burada da *-ku* enklitiği konuşurun şaşkınlığını pekiştirme, yoğun bir şaşkınlığı iletme amacıyla yer almıştır. Yine enklitiğin sonunda yer alan ünlem de konuşurun ifadesine dikkat çekme, vurgulama işlevleriyle kullanılmıştır. Böylelikle konuşur aktif şemasında ortaya çıkan çatışmayı Peterson'un (2015a, s. 339) yukarıda verilen ifadesiyle dilsel stratejilerinin çeşitliliğiyle paralel şekilde *-ib(di)* biçimbirimi, *-ku* enklitiği ve ünlemle kodlamıştır. Tepki örüntüsü ise sözlü ifade doğrultusunda öznel düzey, "benim şaşkınlığımı görseydiniz" ifadesine göre de konuşurun yüzüne kadar yansıyan şaşkınlık emaresi kast edildiğinden davranışsal düzey tespiti yapılabilir. Bu doğrultuda bilişsel süreç şu şekilde şemalandırılabilir:

Şema 3. Konuşurun Bilişsel Şeması 1

¹³ Bk. Sağır, B. (2015). *Özbek Türkçesinde Enklitikler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

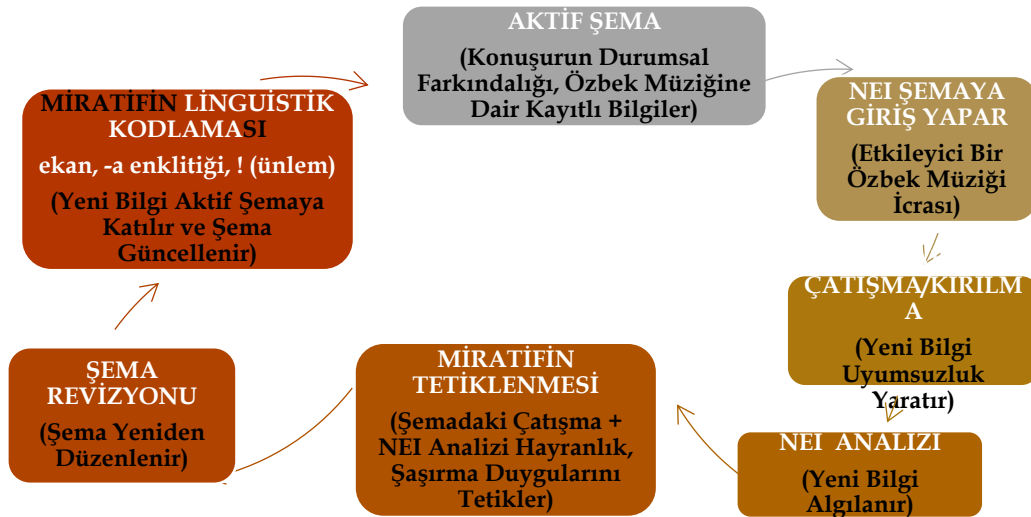
2. “Бир жума куни Аббосхон Муродхўжа домланикида меҳмон бўлиб кечқурун Саидийни театрга олиб кетди. Янги музикали драма қўйилган экан, одам ҳаддан ташқари кўп. Танаффус вақтида Аббосхон бир оинаси билан ўтириб қолди. Саидий ўзи якка чиққан эди, Салимхонга дуч келди. У билан айланиб юрганида ҳеч кўтмагани ва хоҳламагани бир учрашув бўлди: қаршидан бир тўда ёшлар ичида Эҳсон келар эди...Парда очилди...Саҳнада кишининг юрагини эзадиган оғир бир фожиа. Залнинг қайси бурчагидандир бир хотиннинг “оҳ” деган товуши эшитилди. Уша томонда ғовур бўлиб кетди. Кейин эшик очилиб ётилди... Салимхон нимадир умидвор бўлиб Саидийга қаради. Саидий бу қарашидан “Эҳсон билан гапиришадиган гапинг йўқми”?-деган маъно тушунди-да, танаффус вақтида унинг олдида бормоқчи бўлиб ўрнидан турганида, Эҳсоннинг ўзи келиб қолди. У мамнун, ҳаддан ташқари таъсирланган кўринар эди.

- Раҳимжон, - деди у қулимсираб, - ўзбек музикаси **бор экан-а!** Мен Москва, Ленинград саҳналарини кўриб, ўзбек музикаси энди завқимдан жуда орқада қолиб кетди, деган ақидада эдим... “(Qahhor, 1995, s. 183, 184, 185).

Bir Cuma günü Abbosxon, Murodho'ja o'gretmenin misafiri olarak akşam Saidiy'i tiyatroya götürdü. Yeni müzikal drama sahnelenmiş, aşırı kalabalık. Molada Abbosxon bir tanıdığıyla oturdu. Saidiy tek başına dışarı çıkmıştı, Salimxon'a rastladı. Onunla gezinirken hiç beklemediği ve istemediği bir tesadüf yaşandı: karşıdan bir grup genç içerisinde Ehson gelmekteydi...Perde açıldı...Sahnedeki insanın yüreğini parçalayan ağır bir trajedi. Salonun bir köşesinden bir kadının “ah” diyen sesi duyuldu. O tarafta (bir) karışıklık başladı. Sonra kapı açılıp kapandı...Salimxon biraz ümitle Saidiy'e baktı. Saidiy bu bakıştan “Exson'la konuşacak bir şeyin yok mu?” anlamını çıkardı ve molada onun yanına gitmek için yerinden kalktığı sırada Exson'ın kendisi geldi. (Exson) çok memnun ve oldukça etkilenmiş görünüyordu. Gülümseyerek:

-Raximjon, dedi, -Özbek müziği varmış **be!** Ben Moskova ve Leningrad'daki sahneleri gördüğümde Özbek müziğinin zevkimin çok gerisinde kaldığını düşünmüştüm...

2 numaralı örnek ise isim düzleminde kodlanmış bir miratiftir. Bağlama bakıldığında konuşurun (*Ehson*) zihninde Özbek müziğine dair belirli yargı kalıpları mevcut görünmektedir. Bu durum özellikle Moskova ve Leningrad'daki müzik icralarıyla Özbek müziğini kıyaslayıp Özbek müziğinin onlardan geri kaldığı yönündeki çıkarımından anlaşılabilir. Konuşur müzikal bir dramaya katılır ve burada aktif şemasıyla uyuşmayacak kadar iyi, beklentisinin oldukça üzerinde bir performansla karşılaşır. Dinlediği icranın oldukça güzel olması NEL, yeni çevresel bilgidir. İşitme algısal alanından konuşurun aktif şemasına giriş yapan bu yeni çevresel bilgiye konuşurun zihni hazırlıksızdır. Dolayısıyla zihni beklenmedik, sürpriz ve oldukça da beğenisini kazanan yeni bir bilgiyle karşılaşmıştır. Bu bilgi konuşurun aktif şemasıyla uyuşmaz. Şaşkınlıkla karışık beklenti üzerinde deneyimlenmiş bu yeni sürpriz bilgi “Özbek müziği varmış **be!**” şeklinde şemayı güncelleyerek kodlanır. Dil bilimsel kodlama ise *ekan*, *-a* enklitiği ve ünlemle gerçekleştirilir. Zamansız bir içerik olan *ekan*'ın “*bor ekan*” şeklinde isim kategorisiyle kullanımı ve bu tip bir anlamı işaretleyebilmesi şaşırtıcı değildir. *-a* enklitiği de cümledeki hayreti, şaşkınlığı belirginleştirmek üzere *ekan*'a eklenmiştir. Ünlem de dikkat çekme amacıyla miratifi kodlamada yerini almıştır. Tepki örüntüsü ise sözlü ifadeyle kodlandığından öznel düzey, aynı zamanda bağlamda verildiği kadarıyla konuşurun yüzüne yansımış olan memnuniyet ifadesi sezdiriminden de davranışsal düzey şeklinde tespit edilebilir. Bilişsel süreç şeması şu şekildedir:

Şekil 4. Konuşurun Bilişsel Şeması 2

3. “Маликул шароб шундай деб, Берунийнинг қулоғига шивирлади... У сўзини тугатолмади. Тўсатдан, майхонанинг эшиги шарақлаб очилди-да, кимдир ичкарига кириб, бир нарсани “гурс” этиб ерга ташлади. Маликул шароб эшик томонга ялт этиб қаради-ю:

- Шоир Унсурий?- деб хитоб қилди.
- Хотираларига тасанно, Маликул шароб! Танидилар, азизим, танидилар! Э-э, мавлоно Беруний ҳам шу ерда эканлар-да!” (Yaqubov, 1986, s. 324).

Malikul Sharob öyle deyip Beruniy’in kulağına fısıldadı... Sözüünü bitiremedi. Aniden

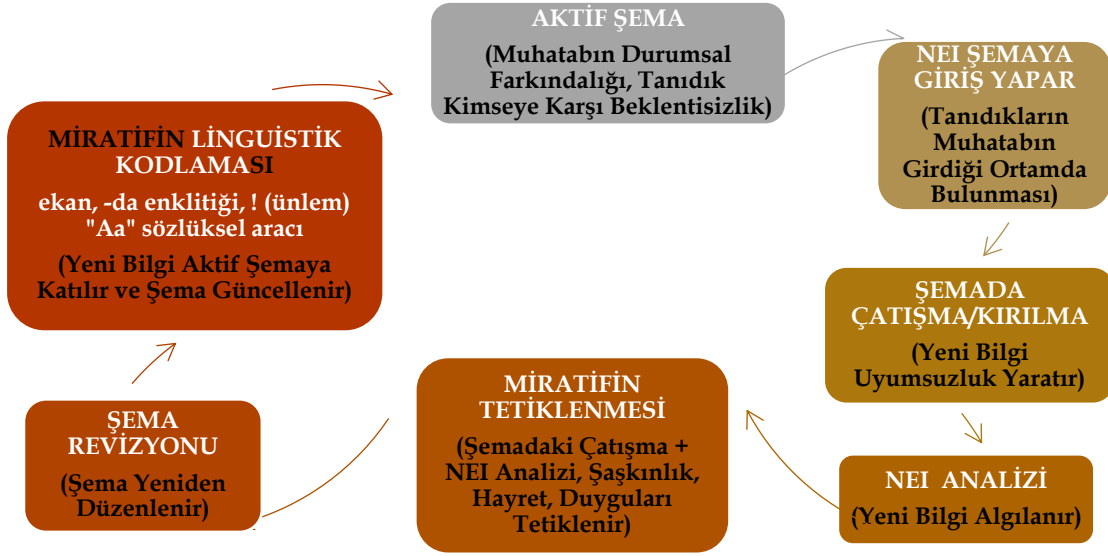
meyhanenin kapısı gıcırdayarak açıldı ve içeri giren biri bir şeyi gümbürtüyle yere bıraktı. Malikul Şarob hızlıca kapı tarafına baktı ve:

-Şair Unsuriy? diye seslendi.

-Hatırına alkış, Malikul Sharob! Bildiler azizim bildiler! Aa, Mavlonno Beruniy de buradalarmış ya!

3 numaralı örnek de isim düzleminde kodlanmış miratîf anlam içermektedir. Ancak bu örnekte diğer ikisinden farklı olarak konuşur değil muhatap miratîf kodlamayı gerçekleştirmiştir. Bağlama bakıldığında muhatap bir meyhaneye girer. Ancak bu meyhaneye orada tanıdığı kimseleri görme beklentisi içerisinde girmez. Muhatap (Unsuriy) kapıdan girerken elindeki bir şeyi gümbürtüyle yere bırakır. O gümbürtü konuşurun (Malikul Sharob) dikkatini çeker ve içeri giren muhatapı tanır. Muhataba ismiyle seslenmesi üzerine sesin geldiği yere bakan muhatap, hazırlıksız bir zihinle tanıdığı kişilerin de orada olduğunu görür. Burada tanıdık kişilerin de meyhanede olmaları NEİ, yeni çevresel bilgi olup görme algısal alanından şemaya giriş yapar. Muhatapın aktif şemasına birden ve beklenmedik şekilde giriş yapan NEİ, onun şemasında uyumsuzluk yaratır ve şaşkınlık duygusunu tetikler. Muhatap tanıdıklarının orada olduğunu ani şekilde kavrar ve bu sürpriz durum karşısında aktif şemasını “Aa, Mavlonno Beruniy de buradalarmış ya!” ifadesiyle günceller. Durumsallığın baskın olduğu bu miratîf anlamda dil bilimsel kodlama ekan, -da enklitiği ve ünlemle yapılır. Enklitik ve ünlem yine cümlede kodlanan miratîf ifadeyi güçlendirmek üzere yer almıştır. Muhatap ayrıca şaşkınlık tepkisini görünür kılmak üzere cümle başında “Aa” sözlüksel aracına da

başvurmuş ve böylelikle cümlenin devamında şaşırtıcı, sürpriz bir durum olduğu bu sözlüksel araçla sezdirilmiştir. Tepki örüntüsü ise yalnızca sözlü ifade olduğundan öznel düzeydir. Şema şu şekildedir:

Şema 5. Konuşurun Bilişsel Şeması 3

4. “Жаллод пичоғи остидан омон-эсон қутулиб жойидан турган банди, ўша кеча қамалган янги бандига қараб:

- Отинг нима, шер йигит? «Қароматинг» тўғри чиқди-ку,- деди.
- Рустам ашки!- деб жавоб берди янги банди.
- Э... Сен менинг эски шогирдим экансан-ку!” (Ауниу, 1964, s. 242-243).

Cellat bıçağından sağ salim kurtulup yerinden kalkan esir, o gece hapsedilen yeni esire

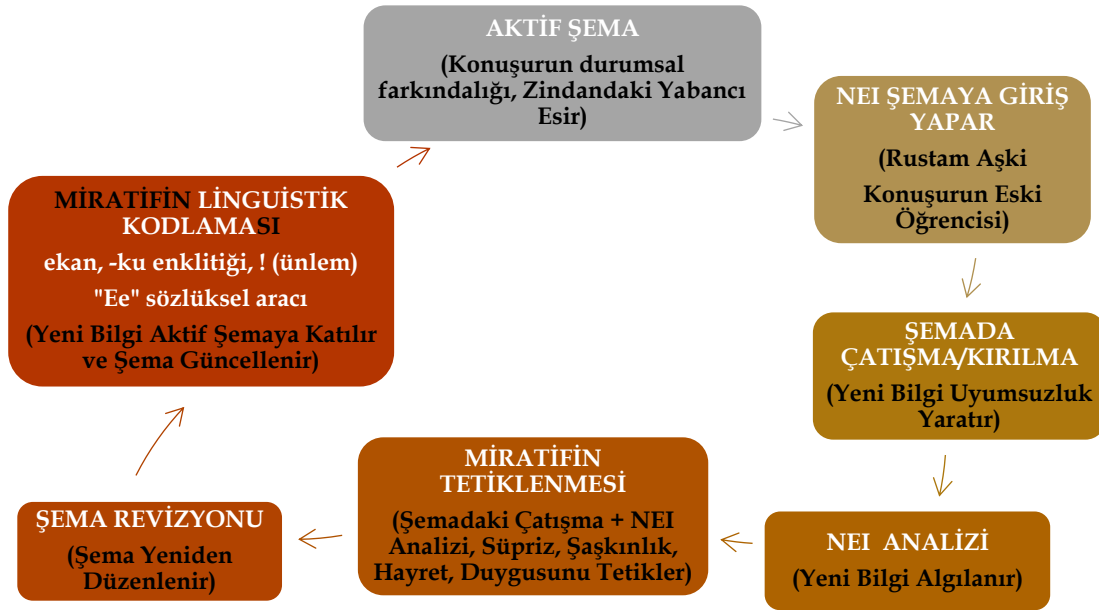
bakarak:

-Adın ne, arslan delikanlı? Tahminin doğru çıktı, dedi.

-Rustam aşki! diye cevap verdi yeni esir.

-E... Sen benim eski öğrencimmişsin ya!

Durumsallığın baskın olduğu bu örnek de yine isim düzleminde kodlanmış bir miratıftır. Bu örneğin bağlamında zindana düşmüş iki esir mevcuttur. Konuşur yeni gelen esire yani muhataba ismini sorar. Muhatap da “Rustam Aşki” şeklinde cevap verir. Muhatabın bu cevabı NEI olup konuşurun aktif şemasında ani bir farkındalıkla birlikte kırılma yaratır. NEI, işitme algısal alanından konuşurun aktif şemasına giriş yapar. Muhatabın “Rustam Aşki” cevabına zihnen hazırlıksız şekilde yakalanan konuşur için sürpriz olan bu durum, karşısındaki kişinin eski öğrencisi olduğunun farkına varılmasıyla, kavranmasıyla birlikte “E, sen benim eski öğrencimmişsin ya!” şeklinde ifade edilir ve aktif şema bu yeni bilgiyle güncellenir. Linguistik kodlama ise *ekan*, *-ku* enklitiği ve ünlemle yapılır. Ayrıca cümle başında cümlenin devamında yer alan ifadenin dikkat çekici, sürpriz bir ifade oluşuna işaret etmek amacıyla “E” sözlüksel aracına da yer verilmiştir. Tepki örüntüsü öznel düzeydir. Bilişsel şema ise şu şekilde olmalıdır:

Şema 6. Konuşurun Bilişsel Şeması 4

5. "Oqsoqolning kattakon, kungirador darvozasidan kirsam, Zuhra kelin atirgullar g'unchalay boshlagan gulzor chetida ariq bo'yida kir yuvib o'tirgan ekan. Ko'pikli qo'li bilan yelkamga qoqib ko'rishdi. - Qaniy! Bitta ko'riy! - dedi qo'ltig'imdagi atlasga¹⁴ imo qilib. Atlas qatini ochgan edim, Zuhra kelinning surma tortilgan ko'zlari yonib ketdi:

-Sakkiz tepki ekan¹⁵! Zokir akamga aytaman, mengayam oberadilar" (Hashimov, 2012, s. 74).

İhtiyarın büyük, süslemeli kapısından girdiğimde Zuhra gelin güllerin

tomurcuklanmaya başladığı çiçeklik tarafında, ark kenarında çamaşır yıkamaktaymış.

Köpüklü elleriyle omzuma dokundu. Koltuğumdaki (saten) kumaşı işaret ederek

"Hani! Bir kerecik göreyim! dedi. Kumaşın katını açmıştım (ki) Zuhra gelinin sürme

çekilmiş gözleri parladı:

-Çok kaliteliymiş! Zakir ağabeyime söylerim, bana da alırlar.

6 numaralı örneğin de bağlamına bakıldığında konuşurun miratîf kodlamayı yaptığı görülmektedir. Konuşur, muhatabın koltuğunun altındaki (saten) kumaşı görmek ister. Burada konuşur aslında kumaşı görmeye zihinsel anlamda hazırdır, beklenti içerisinde. Ancak beklentisinin üzerinde bir kumaşı görmeye hazırlıklı değildir. Muhatap kumaşın katını açar açmaz konuşur beklemediği kalitede, beklentisinin oldukça üzerinde güzel bir kumaşla karşılaşır. Burada beklenti üstünde olan saten kumaş NEİ, yeni çevresel bilgidir. NEİ, görme algısal alanından konuşurun aktif şemasına ani bir giriş yapar. Beklentisinin oldukça üzerinde bir kumaşla karşılaşmaya hazırlıksız olan konuşurun zihni, bu sürpriz durumla birlikte aktif şemasını şaşkınlıkla karışık heyecan ve hayranlık içerisinde "Çok kaliteliymiş" şeklinde günceller. Kodlama ekan ve ünlemle yapılır. İsim düzleminde elde edilen bu miratîf örneğinin tepki örüntüsü öznel düzey

¹⁴ Atlas: Yerel, pürüzsüz, parlak, çiçek desenli, ipeksi yumuşaklıkta tül, kumaş (ÖTİL, A, 114).

¹⁵ Sakkiz tepki (atlas): "Kalın, oldukça yüksek kalitede saten" (ÖTİL, T, 68).

olmakla birlikte bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla kumaşın güzelliğinden etkilenip gözlerinin parlaması ifadesine göre aynı zamanda davranışsal düzeyi de içermektedir. Bilişsel şema aşağıdaki gibidir:

Şema 7. Konuşurun Bilişsel Şeması 5

6. “-Сени шу ерда эканингни эшитиб келәйтган эдим, ўртоқ Жабборов!

- Нима гап!
- Хат бор.
- Қани? Қани?

Нормат биринчи конвертни очиб, ўқий бошлади ва хатнинг ярмига борар-бормас:

- Офарин!- деб қичқириб юборди.
- Нима? Нима гап?
- Колхозимиз пахта планини бажарипти...**Яшасин**, менинг бригадам¹⁶ энг олдинда **эмий!**” (Rahim, 1960, s. 250).

-Senin burada olduğunu duyup geldim yoldaş Cabborov!

-Ne oldu?

-Mektup var.

-Hani? Hani?

Normat ilk zarfı açıp okumaya başladı ve mektubun yarısına gelir gelmez:

-Bravo! diye haykırdı.

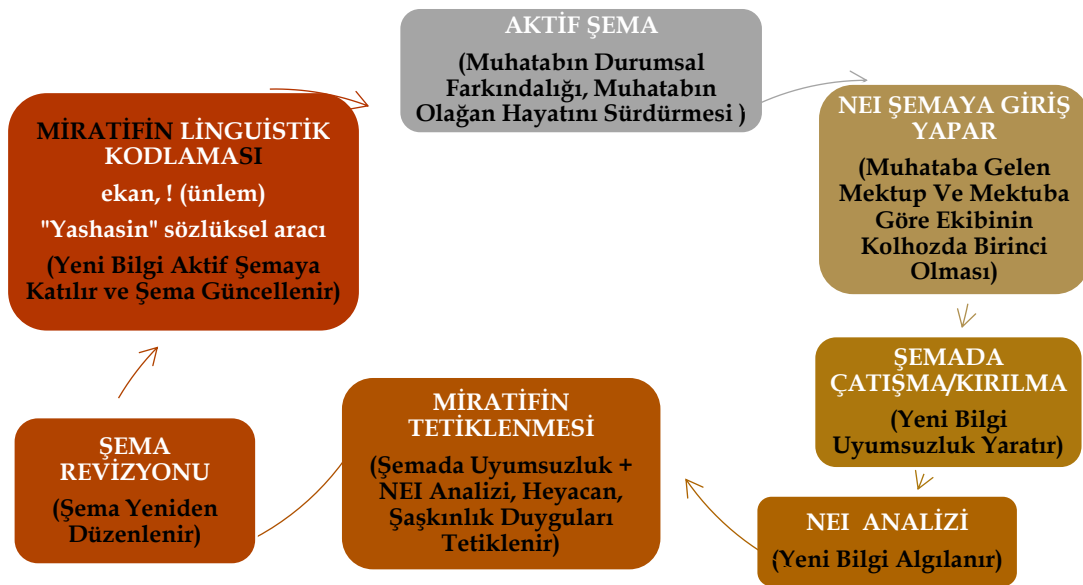
-Ne? Ne diyor?

-Kolhozumuz pamuk planını uygulamış. **Yaşasın**, benim ekibim en öndeymiş!

6 numaralı örnekte yine isim düzleminde elde edilen bu miratif kodlama ise *emish* yapısıyla tespit edilmiş tek örnektir. Bağlamdan anlaşıldığı üzere muhatap (*Normat*) kolhozda çalışan bir pamuk işçisidir ve bir ekibi vardır. Konuşur, muhataba bir mektup getirir. Muhatabın mektuba ve mektupta yazılanlara dair bilgisi de beklentisi de yoktur, psikolojik anlamda bir hazırlık içerisinde değildir. Burada mektup ve mektupta yazılan

¹⁶ Brigada: Ekip, takım, grup (Şerbinin ve Mustafayev, 1972, s. 58).

yazı/mesaj NEI, yeni çevresel bilgidir ve NEI, muhatabın aktif şemasına görme algısal alanından giriş yapar. Aktif şemasına beklenmedik şekilde giriş yapan NEI, konuşurda mutluluk, sevinç ve heyecan duygularını tetikler ve şemada uyumsuzluk yaratır. Mektuptan kendi ekibinin en önde, birinci olduğunu hazırlıksız şekilde öğrenen muhatap bu sürpriz ve yeni bilgiyi sevinçle birlikte şaşkınlık ve heyecanla “Yaşasın, benim ekibim öndeymiş” şeklinde ifade ederek çatışmaya uğrayan şemayı günceller. Kodlama zaman içeriğinden yoksun *emish* ve ünlemle yapılır. Tıpkı *ekan* gibi zamansız *emish* yapısının isim düzleminde şaşkınlık içerikli bilgiyi kodlaması olağandır. Cümle sonundaki ünlem de muhatabın sürpriz ve şaşkınlık yaratan bilgiye dikkat çekme amacıyla kullanılmıştır. Cümle başında ise muhatap, edindiği bilginin kendisinde yarattığı heyecanı göstermek ve devamında sürpriz, şaşırtıcı bir bilginin aktarılacağını haber vermek üzere “yashasin” sözlüksel aracına başvurmuştur. Böylelikle aktif şemaya beklenmedik şekilde giren NEI, hem sözlüksel hem de dil bilgisel araçla kodlanmış olur ve miratîf anlamın görünürlüğü güçlenir. Bilişsel süreç şu şekildedir:

Şema 8. Konuşurun Bilişsel Şeması 6

Aşağıdaki örnekler ise daha çok yine hazırlıksız bir zihin temelinde beklenti üstünde yaşanmış kaliteli bir deneyimin karşısında iltifatla, hayranlıkla ve övgüyle kodlanmış miratîf örnekleridir. İltifatlar Slobin ve Aksu’da belirtildiği üzere ironi ya da küçümseme içermezler (1986, s. 162). Bu örneklerdeki miratîf anlam sürpriz şekilde oldukça iyi bir deneyime tanıklık etmekten kaynaklı şaşkınlık, hayranlık, imrenme duygularının tetiklenmesiyle kodlanmışlardır.

7. “Отабек жавоб бермади. Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки зарангни¹⁷ ичкандан кейин, ямланиб қўкка қараб ётиб олди. Али бор товшини қўйиб ашула қилди:

- Кўзларим йўл устида, келмади ёр,
- Ушбу кенг дунё кўзимга бўлди тор.
- Қай қароқчи олди ёримнинг йўлин,
- Мундаги бахтсиз йигит йўл узра зор...
- Қўшилишмайсизми, бек ака?

¹⁷ Ağaçtan (ahşaptan) yapılmış bir obje. Metinde bağlama uygun olması amacıyla yudum şeklinde aktarılmıştır (ÖTİL, Z, 133).

-Ўзингиз яхши айтасиз, тўхтаманг!

Али борлиқ овози ила ҳамма ҳунарини ишлатиб, Ҳазал тугалгунча ашулани айтиб борди.

-Тузикми, бек ака?

-Яхши ашулачи экансиз!" (Qodiriy, 1974, s. 293).

Otabek cevap vermedi. Korson¹⁸ içinde kırmızı geldi. Bey, bir iki yudum içtikten sonra

sırt üstü uzandı. Ali olanca sesiyle şarkı söyledi:

-Gözlerim yolda gelmedi yâr,

-Ah bu koca dünya gözüme geldi dar,

-Hangi haydut tuttu yârimin yolunu,

-Burdaki bahtsızın yolu hep gam...

-Katılmaz mısınız ağabey?

-Siz güzel söylüyorsunuz, kesmeyin!

Ali var gücüyle tüm hünerini kullanıp gazel bitene kadar şarkıyı söyledi:

-Beğendiniz mi, ağabey?

-İyi şarkıcıymışsınız!

7 numaralı örnek isim düzleminde ve muhatap tarafından kodlanmış miratiftir. Bağlamda konuşur ve muhatap karşılıklı sohbet hâindedir. O sırada konuşur (*Ali*) güçlü bir sesle şarkı söyler. Muhatap ise göğe bakarak sırt üstü uzanmış hâindedir. Konuşurun şarkı söylemesiyle birlikte muhatapın aktif şeması tetiklenir. Burada konuşurun şarkı söylemesi ve şarkıyı da güzel şekilde söylemesi NEI, yeni çevresel bilgidir. Bu yeni bilgi muhatapın algısal alanına işitme yoluyla giriş yapar. Muhatap konuşurun şarkıyı oldukça güzel söylemesine psikolojik anlamda hazırlıklı değildir. Slobin ve Aksu'nun ifadesiyle deneyim oldukça yüksek bir kalitede gerçekleşir (1982, s. 197). Ayrıca bu örnekte mesafe fikri daha da anlaşılmalıdır. Hem konuşur hem de muhatap fiziksel mesafe olarak birbirine oldukça yakındır. Ancak asıl mesafe konuşurun zihninde muhatapın sesinin güzelliğine karşıdır. Beğeneceği, hoşuna gideceği güzel bir sesi duyacağını beklentisinde olmayan muhatapın aktif şeması bu sürpriz bilgiyle kırılır ve sürpriz, hayranlık, şaşkınlık anlamlarının baskınlığında muhatap, şemasını "İyi şarkıcıymışsınız!" şeklinde iltifat ederek günceller. Bu güncelleme ise dil bilimsel açıdan *ekan* ve ünlem ile yapılır. İsim düzleminde gerçekleşen bu miratif kodlama örneğinde baskın unsurlar hayranlık, beklenti üstünde bir kalite olup tepkisel örüntü açısından öznel düzey olarak değerlendirilebilir. Bilişsel şema aşağıdaki şekildedir:

¹⁸ Ağaçtan (ahşaptan) yapılmış büyük tabak, kâse (ÖTİL, K, 409).

Şema 9. Konuşurun Bilişsel Şeması 7

8. “-Қаёққа, опажон, қаёққа кетасиз? Мени ҳам олиб кетинг!

-Сен борадиган жой эмас, фронт.

-Фронт? Фронтда нима қиласиз?...

Бир нафасда ювиниб-тараниб келган Шакархон гапга аралашиди:

-Нормат Москвадами?

-Москва атрофида...

-Тополасанми уни?

-Топаман... Кечалари ухлатмас экан бу муҳаббат ўти...Тирик бўлса - ёнида юрай.
Шаҳид ўлса - ёнида ётай. Аҳдим шу!

Адолатни Тўхта хола ҳам қидриб юрган эди. У, Раънонинг нзидан бориб, уларни Шакархонларникидан топди. Адолат унинг бағрига отилиши ҳамон, кампир ўзини тўхтата олмай йиғлаб юбарди.

-Йиғламанг, онажон!- деди Адолат, кампирни юпатиб - Уғлингизнинг олдига кетяпман. Нормат акам чақиртирипти.

-А? Нормат чақиртирипти?

-Шундай. Нормат акамнинг ёнига кетяпман!- деди такрорлаб Адолат.

-**Боракалло, қизим!**- деди кампир.- Қиз бола бўлсанг ҳам йигиглардай идрокинг **бор экан!** “ (Rahim, 1960, s. 138-139).

-Nereye ablacığım, nereye gidiyorsunuz? Beni de götürün!

-Senin gidebileceğin bir yer değil, cephe.

-Cephe? Cephede ne yapacaksınız?

Bir çırpıda yıkanıp gelen Shakarhon (da) söze katıldı:

-Normat Moskova’da mı?

-Moskova etrafında.

-Bulabilir misin onu?

-Bulurum. Bu aşk ateşi geceleri uyutmazmış... Sağ ise yanında yürüyeyim. Şehit olursa

yanında yatayım. Ahdım bu!

Adolat'ı To'hta teyze de aramaktaydı. Rano'nun ardından gelerek onları

Shakarhonların orada buldu. Adolat onun kollarına atılır atılmaz ihtiyar kendini tutamayıp ağladı. Adolat, kadını teselli ederek "-Ağlamayın anneciğim!" dedi.

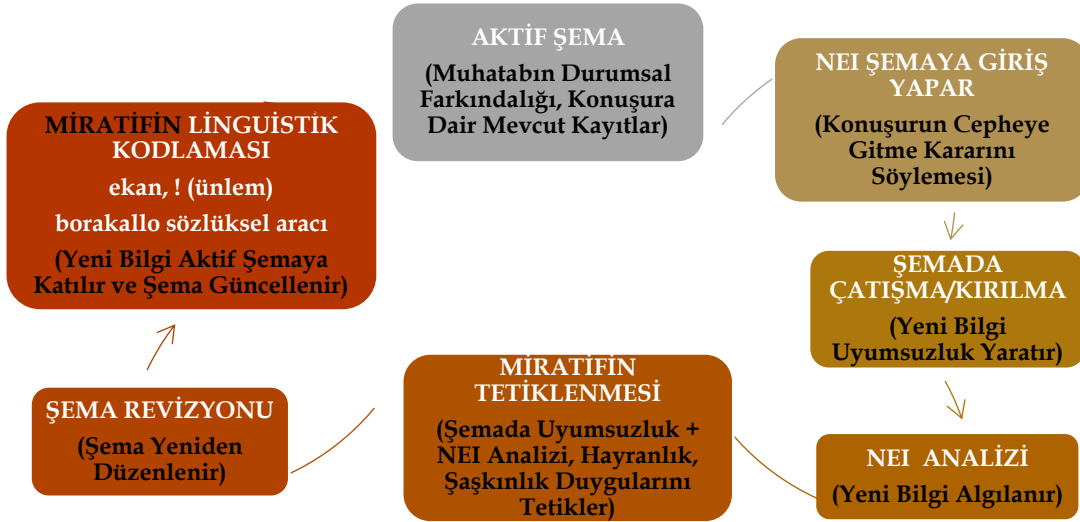
"Oğlunuzun yanına gidiyorum. Normat ağabeyim çağırtmış".

-A! Normat mı çağırtmış?

-Öyle. Normat ağabeyimin yanına gidiyorum! dedi tekrarlayarak Adolat.

-Çok yaşa kızım! dedi ihtiyar. Kız çocuğu olsan da erkek gibi ferasetin varmış!

8 numaralı örnek de isim düzleminde kodlanmış miratiftir. Bağlamdan anlaşıldığı üzere konuşur (Adolat), Normat'ın yanına, cepheye gitmeye karar vermiştir. Muhatap (Tohta teyze) bu durumdan habersiz Adolat'ı (konuşuru) aramaktadır. Karşı karşıya geldiklerinde konuşur, muhataba cepheye gideceğini söyler. Burada cepheye gitme kararı NEI, yeni çevresel bilgidir. Bu karar muhatap için beklenmedik, şaşırtıcı ve sürpriz bir bilgidir. Muhatapın algısal alanına işitme yoluyla giriş yapan NEI, onun şemasında uyumsuzluk yaratır. Hayranlık ve şaşkınlık duyguları tetiklenen muhatap kendisinde ortaya çıkan bu duygulara "Kız çocuğu olsan da erkek gibi ferasetin varmış" ifadesiyle tepki verir. Övgü, hayranlık, imrenme unsurlarının baskınlığında *ekan* ve ünlem ile miratif kodlama muhatap tarafından gerçekleştirilir ve şema güncellenir. Cümle başında ise "borakallo" şeklinde bir sözlüksel araç kullanılmıştır. Bu araç cümlenin devamında bir hayranlık ifadesinin yer alacağını sezdirir. Tepki örüntüsü ise yalnızca bağlamdaki sözlü ifade doğrultusunda öznel düzey olarak tespit edilebilir. Bilişsel süreç şu şekildedir:

Şema 10. Konuşurun Bilişsel Şeması 8

9. "Маишраб саватни йигитчаларга хос шиддат билан даст кўтариб, бошига олаётган эди, хотин яна гап қотди:

-Мақтабдан келяпсанми, болам, қани жилдингни менга берақол! Кимда ўқийсан, ўғлим?

-Мулла Бозор охундда.

-*Ҳай, боракалло! Катта муллада ўқир экансан-ку!*" (Shuhrat, 1998, s. 17).

Mashrab sepeti delikanlılara has kuvvetle kaldırıp başına koymaktaydı, kadın tekrar

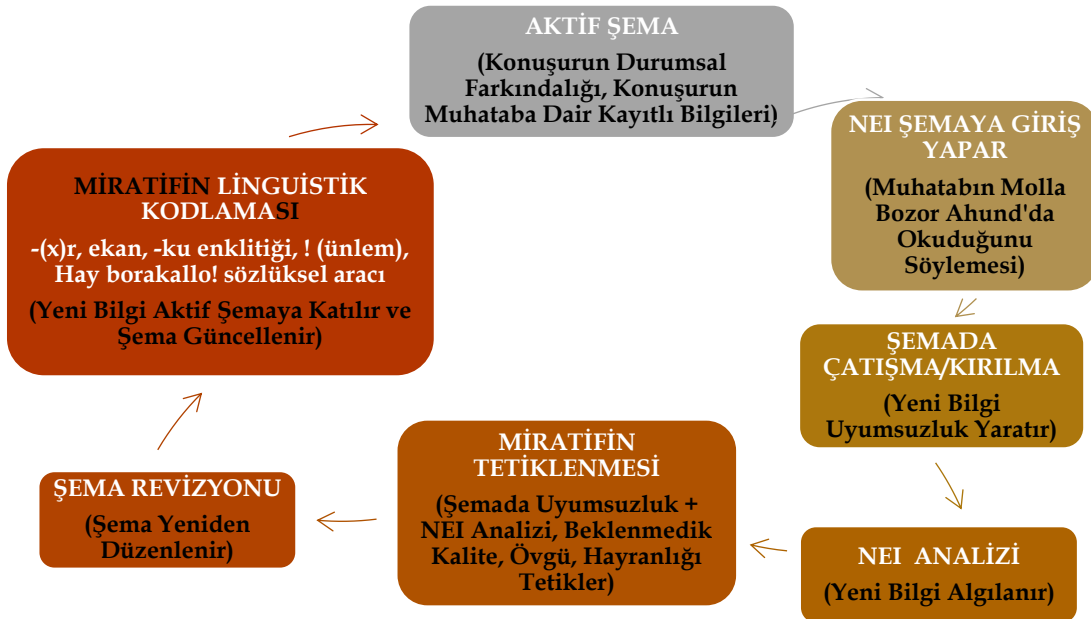
konuştu:

-Okuldan mı geliyorsun yavrım, hani çantayı ver bana! Kimde okuyorsun oğlum?

-Bozor Ahund Hoca'da.

-**Hay maşallah!** Büyük hocada okur imişsin ya!

9 numaralı örnek ise fiil düzleminde konuşur tarafından kodlanmış bir miratiftir. Konuşur muhatapla bir sohbet içerisinde ve sohbet sırasında muhataba hangi hocada okuduğunu sorar. Konuşur çocuğun öğrenim gördüğü hocaya karşı bilgi sahibi değildir, dolayısıyla alacağı cevaba karşı herhangi bir hazırlığı yoktur. Soru karşısında muhatap, "Bozor Ahund Hoca" cevabını verir. Bu cevap NEL, yeni çevresel bilgidir. Konuşur her ne kadar fiziksel olarak muhatapla yakın olsa da psikolojik olarak muhatabın verdiği bu cevaba uzaktır. İtme alanından edindiği yeni çevresel bilgi konuşur için beklenmedik ve sürpriz bilgi olup aktif şemasında bir uyumsuzluk yaratır. Konuşur bu yeni bilgiyi şaşkınlık, hayranlık ve övgü ile "büyük hocada okur imişsin ya!" şeklinde dile getirir ve aktif şemasını hayranlığın baskın olduğu bu ifadeyle günceller. Cümle başında ise "hay borakallo!" sözlüksel aracıyla devamında övgü içerikli bir ifadenin yer alacağı sezdirilir. Dil bilimsel kodlama -r biçimbirimi *ekan* yapısı, -ku enklitiği ve ünlemle gerçekleştirilir. "Hay borakallo!" ise miratif anlamı destekleyen ve güçlendiren sözlüksel araçtır. Tepkisel örüntü öznel düzeydedir. Bilişsel şema şu şekilde olmalıdır:

Şema 11. Konuşurun Bilişsel Şeması 9

10. "-Кеча оқишом каминанинг ҳузурига бир гуруҳ талабалар келдилар. Ўзларини чоҳга отишга ҳозир муллаваччалар, бошимиз кетса ҳам мавлоно Али Қушчини қутқарамиз, дейдилар.

- Қай ўйсин?

- Ётган зиндонини билсак тўйнуқ очар эдик, дейдилар.

Дам босаётган Қалқонбек Кошийнинг сўзларига қулоқ солиб турган экан:

-**Боракалло!** Зап йигитлар экан!-деб хитоб қилди." (Yaqubov, 1994, s. 220)

-Dün gece bir grup öğrenci ben fakirin huzuruna geldiler. Kendilerini mezara koymaya

hazır öğrenciler 'kellemiz gitse de Mavlono Ali Kuşçu'yu kurtaracağız' diyorlar.

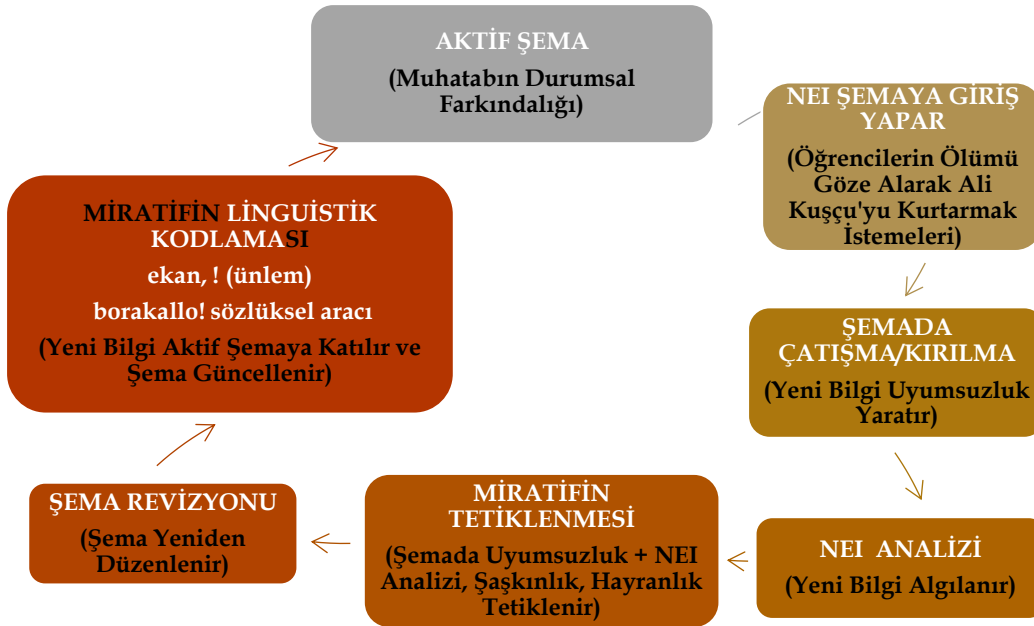
-Nasıl?

-Yattığı zindanı bilsek delik açardık, diyorlar.

Dinlenmekte olan Qalqonbek, Koshiy'in sözlerine kulak vermekteymiş:

-**Maşallah!** Ne cesur delikanlılarmış! diyerek seslendi.

10 numaralı örnek ise muhatap tarafından isim düzleminde kodlanmış bir miratiftir. Bir sohbet esnasında muhatap hem dinlenmekte hem de konuşulanlara kulak vermektedir. O sırada bir grup gencin canları pahasına da olsa zindanda yatan Ali Kuşçu'yu kurtarmak istediklerini duyar. Bu bilgi muhatap için NEI, yeni çevresel bilgidir ve işitme alanından muhatapın aktif şemasına giriş yapar. Muhatap bu şaşırtıcı bilgi karşısında öğrencilerin tavrına şaşkınlıkla karışık hayranlık duyar ve "Ne cesur delikanlılarmış" şeklinde tepki verir. Dil bilimsel kodlama *ekan* ve ünlemle yapılır. Yine cümle başında yer alan "*borakallo!*" ifadesi de cümlenin sonrasında övgüyle bahsedilecek durumun habercisi bir sözlüksel araçtır. Bu örnekte de görüldüğü üzere konuşur ya da muhatapın şema değişikliği yalnızca görülen yeni bilgiyle gerçekleşmez; kimi zaman algıları, inançları özellikle hayranlık duygusuyla yıkacak deneyimler işitme yoluyla da elde edilebilmektedir. Tepki örüntüsü öznel düzeyde olup bilişsel şema aşağıdaki gibidir:

Şema 12. Konuşurun Bilişsel Şeması 10

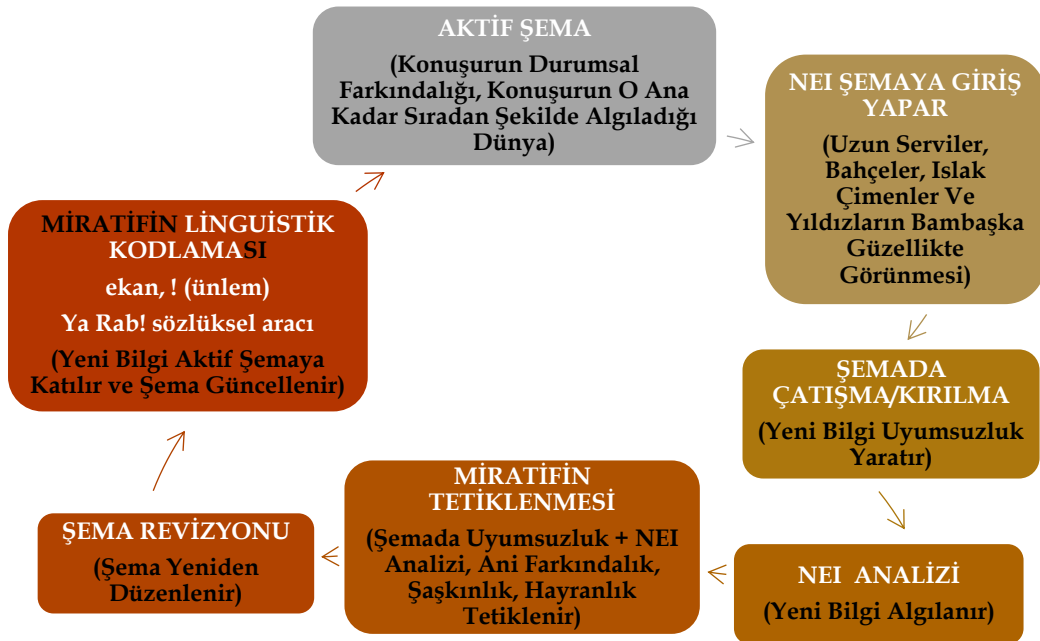
11. "Али Қушчи, гўё олам билан видолашаётгандай чор атрофига – йўл бўйидаги юксак сарвларга, кечаси ёмғирда чўмилган боғларга, адирларни қоплаган ҳўл майсаларга, мўсаффо осмонда милт-милт ёнган сўнгни юлдузларга суқланиб қарар, қараб тўймас эди.

-**Ё раб!** Мунчалар фусункор экан бу олам!" (Yaqubov, 1994, s. 310).

Ali Kuşçu, sanki dünyayla vedalaşmış gibi dört bir tarafına -yol boyundaki uzun servilere, geceleri yağmurla yıkanmış bahçelere, tepeleri kaplayan ıslak çimenlere, berrak ve dingin gökyüzünde titreyen parlak yıldızlara iştahla bakar, bakar doymazdı.

-Ya Rab! Ne kadar büyüleyiciymiş bu âlem!

11 numaralı örnekte de yukarıdakine benzer bir tespit söz konusudur. Yine isim düzleminde gerçekleşen miratîf kodlamada konuşur, algısal alanına görme yoluyla giriş yapan yeni çevresel bilgiye (NEI) hayranlıkla tepki verir. Konuşur aktif şemasındaki kırılmanın öncesinde de metinde bahsi geçen “yol kenarındaki uzun servileri, geceleri yağmurla yıkanan bahçeleri, tepeleri kaplayan ıslak çimenleri, berrak gökyüzünde parıldamakta olan yıldızları” elbette görmüştür, ancak o an içinde bulunduğu biraz da hüznün vermiş olduğu durumsal farkındalıkla dört bir tarafına bakındığında daha önce bu şekilde farkına varamadığı çevresinin bambaşka yeni bir güzellikte aktif şemasına girmesiyle tetiklenir, şemadaki bilgileri çatışmaya uğrar ve ani şekilde algıladığı bu yeni durum karşısında “Ne kadar büyüleyiciymiş bu âlem” diyerek şaşkınlıkla karışık hayranlığını dile getirir. Kodlama ise *ekan* ve ünlemle birlikte yapılmıştır. Cümle başındaki “Ya Rab!” nidası da cümlenin devamındaki ifadeye vurguyu çekme, miratîf anlamı güçlendirme ve cümledeki hayranlık anlamını belirgin kılma amacıyla kullanılmış bir sözlüksel araçtır. Tepki örüntü düzeyi ise sözlü ifade olması sebebiyle öznel düzeydir. Bilişsel süreç şu şekilde şemalaştırılabilir:

Şema 13. Konuşurun Bilişsel Şeması 11

12. “Ҳиротдан момоси келәтганини эшитган Абдулла Мирзо Ҳабиба Султонни ёнига олиб, Термизга етиб келди...Гавҳаршод бегим келин-куёвга Ҳиротдан бир сандиқ саруполар, дуру гавҳар тақинчоқлар, куёвга бедов отлар, ов қушлари олиб келган эди. Буларнинг ҳаммасидан беҳад қувонган Ҳабиба Султон момосининг бир елкасидан, Абдулла Мирзо унинг иккинчи елкасидан қучди.

-Моможон, биз икковимиз ҳам сизнинг тарбиянғизни олганмиз-а! -деди Ҳабиба Султон бувисини оппоқ сочидан ўтиб.

-Оҳ, айланай, сизлардан! Келин-куёвлик икковларингга ҳам беҳад ярашибди! Гулдай очилиб, шундай кўхлик бўлибсизларки...!" (Qodirov, 2001, s. 124).

Hirof'tan annesinin gelmekte olduğu duyan Abdulla Mirzo, Habiba Sulton'ı da yanına

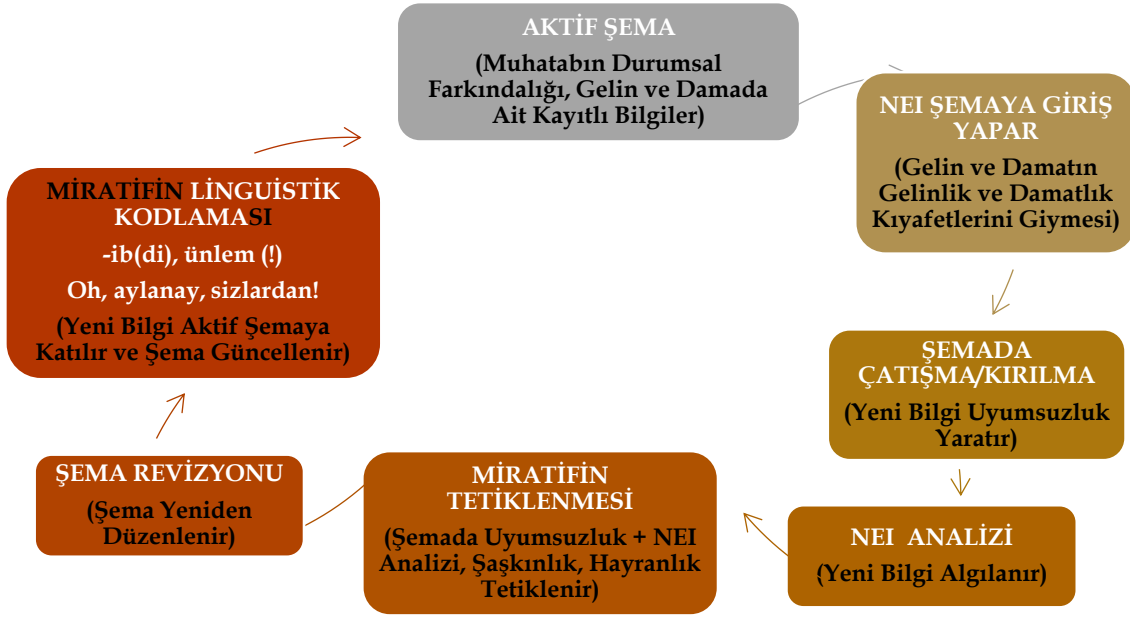
alarak Termiz'e geldi... Gavharshod Sultan, gelin ile damada Hirof'tan bir sandık giyim eşyası, inci takılar, damada yabancı atlar ve av kuşları alıp gelmişti. Bunların hepsinden oldukça hoşnut olan Habiba Sulton bir omzundan Abdulla Mirzo diğer omzundan annesine sarıldı. Habiba Sulton onun bembeyaz saçlarını öperek:

Anacığım, biz ikimiz de sizin terbiyenizi almışız! dedi.

-Âh kurban olayım size! Gelinlik damatlık ikinize de ne kadar yakışmış! Çiçek gibi

açılmış, öyle güzel olmuşsunuz ki!

12 numaralı örnek fiil düzleminde muhatap tarafından kodlanmış miratif anlam içerir. Bağlama bakıldığında gelin ve damat, annelerinin yanına giderler ve anneleri onları gelinlik ve damatlık kıyafetleri içerisinde görür. Gelin ile damadın gelinlik ve damatlık giymiş hâlleri muhatap için NEL, yeni çevresel bilgidir ve bu bilgi, görme algısal alanından muhatabın şemasına giriş yapar. Onların gelinlik ve damatlık giymiş hâlleri muhatap için yeni ve beklentinin oldukça üzerinde deneyimi yaşatacak bir durumdur. Beklentisinin oldukça üzerinde olan bir duruma tanıklık eden muhatabın aktif şeması yaşamış olduğu bu deneyimle birlikte kırılmaya uğrar. Heyecan, mutluluk, şaşkınlık duygularıyla birlikte aktif şemasına giriş yapan bu yeni bilgiyi "Gelinlik ve damatlık ikinize de ne kadar yakışmış! Çiçek gibi açılmış, öyle güzel olmuşsunuz ki" ifadesiyle dile getirir, bu şekilde tepki verir ve bu tepkiyle şemasını günceller. Tanık olunan durum muhatap açısından beklentisinin oldukça üzerinde olup iltifat ve övgüyle kodlanır. Dil bilimsel kodlama *-ib(di)* biçimbirimi ve ünlemle yapılır. Bununla birlikte *-ib(di)* biçimbirimin eklendiği fiillerin kılınışsal içeriğine de değinilmelidir. İlk cümledeki *yakış-* anlamındaki *yaraş-* fiili Vendler'in (1957) fiil sınıflamasındaki hâl sınıfına, Johanson'da (2000a) ise statik dönüşümsüz fiiller sınıfına girmektedir. Vendler'e göre bu tip içerikli fiiller istemli ya da bilinçli içeriklerle çalışamazlar (1957, s. 157). Dolayısıyla hâl içerikli bu fiilin kontrol olgusundan da yoksun bir içeriğe sahip olması kaçınılmazdır. Kontrol olgusundan yoksun bir fiil de saf şaşkınlığı iletmede tıpkı süreç fiilleri gibi başarılı olacaktır. İkinci cümlede ise *güzel ol-* anlamındaki *ko'xlik bo'l-* fiili yer almaktadır. *Bo'l-* fiili Kononov'da "Ben işçi oldum" örneğindeki gibi bir şeyin herhangi bir şeyin hâline geldiği anlamıyla açıklanır (1960, s. 204). Bu çerçevede hem dinamik hem durağan aşamayı barındırmaktadır (Karakoç, 2005, s. 38). *Güzel ol-* şekliyle hem olmanın başlangıcını hem de güzel olma hâlini içeren yapı ortaya çıkmış yeni hâl noktasında kontrol edilebilir olmayacaktır, çünkü ortada geçilmiş olan yeni hâlin durağan bir şekilde sürmesi söz konusudur. *Güzel ol-* fiiline gelen *-ib(di)* biçimbirimi ise onun ikinci durağan evresindeki artık güzel olmuş hâlini kodlamaktadır. Böylelikle hem ilk yüklemdeki *yaraş-* fiili hem de ikinci yüklemdeki *ko'xlik bo'l-* fiili kılınışsal içerik açısından da saf şaşkınlığı iletmeye, miratifi kodlamaya elverişli içeriklerdir. Cümle başında ise "Oh, aylanay, sizlardan!" şeklinde bir sözlüksel araç kullanılır. Muhatabın dilsel stratejilerinin çeşitliliğinin bir göstergesi olarak kullanılan bu araç cümlenin devamında övgü, iltifat içerikli bir ifadenin yer aldığını okuyucuya haber verir. Bu şekilde miratif anlam da vurgulanmış olur. Tepki örüntüsü öznel düzeydedir. Bilişsel şema şu şekilde sunulabilir:

Şema 14. Konuşurun Bilişsel Şeması 12

13. “-Ўзимизнинг шаҳарлардан кўпини кўрдим,- деди бек,- ўрус шаҳаридан Шамайга ҳам бордим.

-Ҳа, ҳа, сиз Шамайга ҳам бордингизми? - деб Зиё шоҳичи¹⁹ ажабланди,

-Ўтган йил борган эдим,- деди бек.- Боришим ноқулай бир вақтга тўғри келиб, кўп машаққатлар чекдим..

-Чин савдогар сиз эмишсиз,- бўз шу ёшга келиб ҳали ўзимизнинг каттароқ шаҳарларимизни ҳам кўра олмадик; сиз ўруснинг Шамайигача боргансиз!” (Qodiriy, 1974, s. 18).

-Kendi şehirlerimizin çoğunu gördüm, dedi bey. -Rus şehri Şamay’a da gittim.

-Siz Şamay’a da gittiniz mi? diye şaşırды Tüccar Ziya.

-Geçen yıl gitmiştim, dedi bey. -Gidişim zor bir zamana denk geldi, çok zorluk çektim.

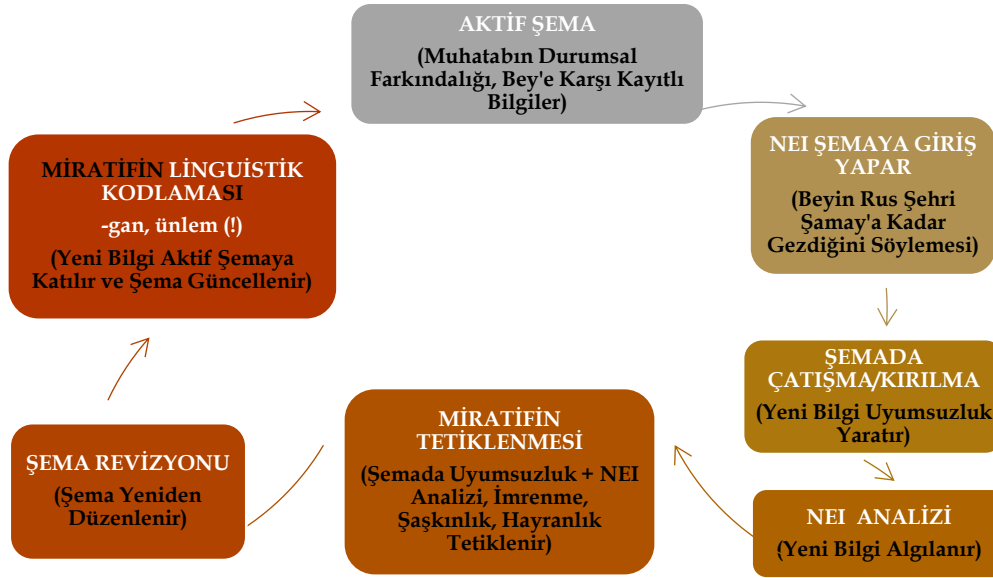
-Gerçek bir tüccarmışsınız, biz bu yaşa geldik daha büyük şehirlerimizi göremedik, siz

Rus’un Şamay’ına kadar varmışsınız!

13 numaralı örnek de fiil düzleminde muhatap tarafından kodlanmış miratîf anlam barındırır. Bağlama bakıldığında muhatap, karşısındaki beye merakla bir soru sorar. Sorusunun karşılığında aldığı cevap ise muhatap için NEİ, yeni çevresel bilgidir. İşitme algısal alanından aktif şemasına giren bu yeni bilgi muhatapta şaşkınlık ve şaşkınlıkla birlikte hayranlık, imrenme duygularını tetikler. Bu tetiklenme sonucunda ise “Gerçek bir tüccarmışsınız, biz bu yaşa geldik daha büyük şehirlerimizi göremedik, siz Rus’un Şamay’ına kadar varmışsınız!” tepkisiyle aktif şemasını günceller. Dil bilimsel kodlama ise incelemede tespit edilen tek örneği olan *-gan* biçimbirimi ve ünlemle yapılmıştır. *-gan* biçimbirimi de *var-*, *git-* anlamlarındaki *bor-* fiiline eklenmiştir. *Var-* fiili Vendler’in fiil tasnifine göre eriş (achievement), Johanson’un fiil tasnifine göre ise +anlık bitiş dönüşümlü (+*mom* +*ft*) olarak değerlendirilebilir. Bu tip içerikteki fiiller zaman

¹⁹ İpek kumaş satan tüccar (ÖTİL, Ş, 592).

periyodunun bir noktasında/anında meydana gelip gerçekleşirler. Johanson'a göre bu tip içeriklerde kritik sınırın, dönüşüm noktasının elde edilmesiyle birlikte yeni bir duruma sıçrama gerçekleşir (2000a, s. 60-61). Bu tespitle birlikte yükleme bakıldığında "varmışsınız" şeklinde dönüşüm sonrası yeni durumun kodlandığı görülür. Vendler'de ise erişim sınıfının da tıpkı hâl sınıfı gibi bilinçli ve istemli şekilde yapma bildiren şekillerle çalışmadığı aktarılır (1957, s. 157). Dolayısıyla *var-* fiili de bölünemez içeriğiyle kontrol olgusundan yoksun yapıda olmalıdır. Böylelikle saf şaşkınlığı iletmede incelemede değerlendirilen diğer fiiller kadar elverişli bir içeriğe sahiptir. Tepki örüntüsü ise öznel düzeydedir. Şema şu şekilde sunulabilir:

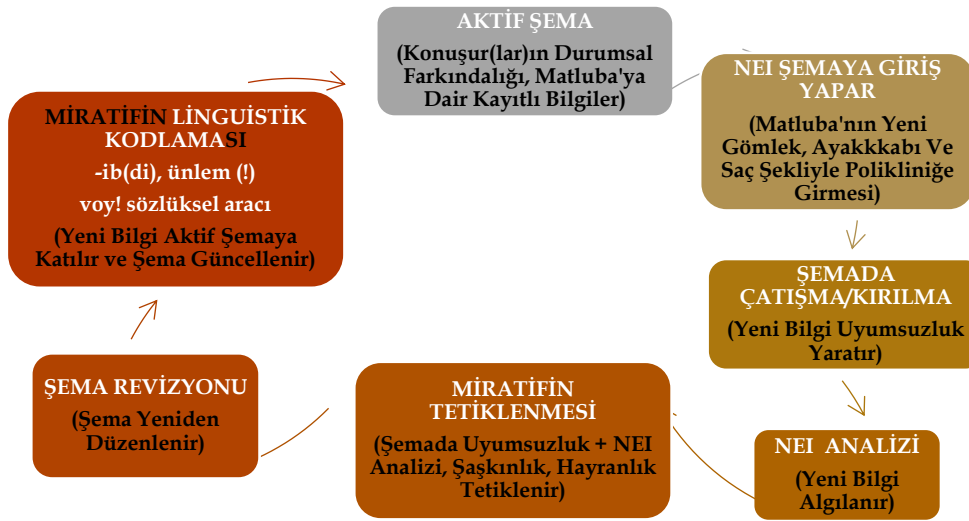
Şema 15. Konuşurun Bilişsel Şeması 13

14. "Матлуба ишдан чиқиб, ательега борди. Унинг бундан бир ой муқаддам заказ қилган, лекин кеча Самиг'жоннинг келишига тайёр бўлмаган кўйлаги тайёр бўлган экан. Эрталаб у янги кўйлаги билан янги туфлисини кийиб, икки ўрим сочини баланд қилиб турмақлаб, поликлиникага кириб келганида, ҳамма ҳайратда қолди. Ҳамшира қизлар эса: - **Вой**, мунча очилиб **кетибсан**, Матлуба!.. - деган хитоблар билан қарши олишди" (Yaqubov, 1966, s. 11).

Matluba işten çıkıp atölyeye vardı. Bundan bir ay evvel sipariş ettiği ama dün Samig'jon'un gelişine yetişmeyen gömleği hazır olmuş hâldeydi. Sabah yeni gömleğiyle yeni ayakkabısını giyip, saçlarını iki örgüyle toplayıp polikliniğe girdiğinde herkes şaşkınlık içinde kaldı. Hemşire kızlara: '**Vay**, ne kadar güzel olmuşsun Matluba!' ... diye seslenerek onu karşıladılar.

14 numaralı örnek de konuşur(lar) tarafından fiil düzleminde kodlanmış miratîf anlam içerir. Bağlama bakıldığında Matluba bir ay öncesinden sipariş ettiği ama ancak hazır olan yeni gömleğini giyer, yeni ayakkabılarını giyer ve saçlarını da iki örgüyle toplar. Bu şekilde de polikliniğe giriş yapar. Konuşur(lar) açısından Matluba'nın o günkü yeni hâli, beklenmedik ve sürpriz bir durum olup NEİ yani yeni çevresel bilgidir. Aktif şemalarına görme algısal alanından giriş yapan bu durum, konuşur(lar) için hazırlıksız ve beklenmedik bir durumdur. Muhatabın yani Matluba'nın o günkü yeni ve güzel hâlini Slobin ve Aksu'nun ifadesiyle beklentilerinin üzerinde bir kaliteyle deneyimleyen konuşur(lar) aktif şemalarını şaşkınlık, heyecan, hayranlık duygularıyla "Ne kadar güzel olmuşsun" şeklinde bir iltifatla güncellerler. Dil bilimsel kodlama *-ib(di)* biçimbirimi ve

ünlemle yapılır. *-ib(di)* biçimbirimi ise *ochilib ket-* şeklinde *-b ket-* analitik fiiline gelmiştir. Bu analitik fiil Özbekçede *ko'karib ket-*, *kizorib ket-*, *ko'payib ket-* gibi fillerde görüldüğü üzere süreç içerikli fiillerdeki aşamalı içeriği yansıtmada önemli bir role sahiptir. Analitik fiil özellikle sürecin sonundaki durağan sonucu vurgulamada başarılıdır. Bağlama bakıldığında ise *ochilib ket-* fiili “açılmak”tan ziyade “güzel ol-” şeklinde bir aktarımı gerektirmektedir. *Güzel ol-* fiilinin çözümlemesi ise 12 numaralı örnekte de sunulduğu için tekrara düşmemek adına burada yeniden verilmeyecektir. İçerik olarak ortaya çıkmış olan yeni hâlin, durağan bir sonucun kontrol olgusundan yoksun olması miratif anlamın ortaya çıkışını desteklemeye uygundur. Konuşur(lar) durağan hâlde olan sonucun kendilerinde yaratmış olduğu beklenmedik, sürpriz izlenimlerini şaşkınlıkla karışık övgü, iltifatla kodlamışlardır. Cümle başında ise hayret ve şaşkınlığı görünür kılmak amacıyla “voy” sözlüksel aracı kullanılmıştır. Tepki örüntüsü öznel düzeydedir. Şema şu şekilde sunulabilir:

Şema 16. Konuşurun Bilişsel Şeması 14

15. “Автобус Оқтепага яқинлашиб, Ҳикматилло тушишга ҳозирланаётган эди, кимдир ногаҳон елкасига қўлини қўйди.

-Ҳикматмисан, оғайни?

Ҳикматилло ўғирилиб қаради: шундоқ олдида эғнида оҳак юққан ишчи жомақори, қўлида андава блан болғача солинган эски сумка, бурни пучуқ, паканагина бир йигитча, худди армиядан қайтган ўз ақасини кўргандай, хушнуд жилмайиб турарди. Ҳикматилло уни қаердадир кўрган, бу миқти, пакана йигит бошқа еруппада бўлса ҳам, шубҳасиз техникумда бирга ўқиган, лекин хотирани қаранг, исми ёдидан кўтарилган эди!

-Отпуссага келдингми, оғайни?

-Отпуссага...

-Бўйдан худо берибди! Жаа... жирафа бўп кетибсан!...” (Ҳақубов, 1975, s. 30)

Otobüs Oqtepa'ya yaklaşıırken Hikmatillo inmeğe hazırlanıyordu, birisi aniden omzuna elini koydu.

-Hikmatillo mısın, kardeş?

Hikmatillo dönüp baktı: Hemen önünde sırtında kireç taşımış işçi ceketli, elinde mala

ve çekiç koyulmuş eski bir çanta, yassı burunlu ufak tefek bir genç, sanki askerden

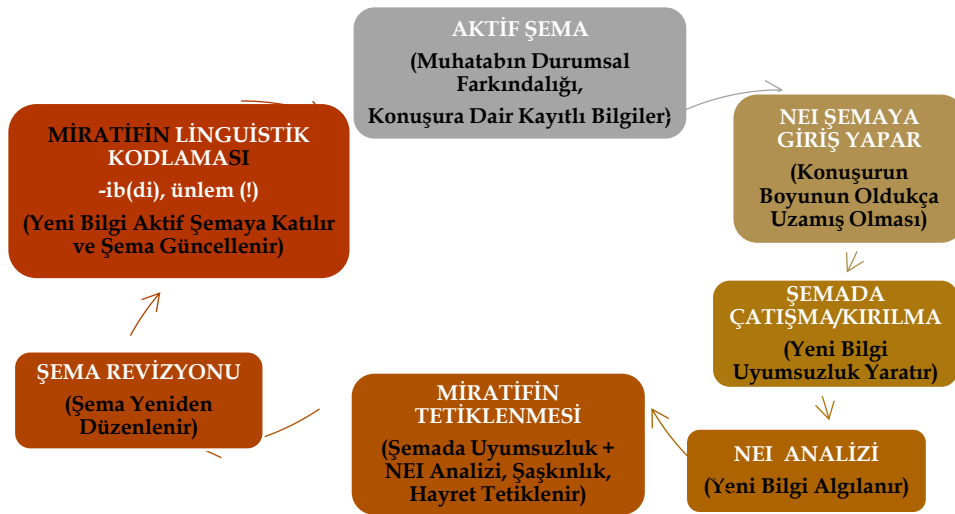
dönen ağabeyini görmüş gibi mutlu bir şekilde gülümsemekteydi. Hikmatillo onu bir yerlerde görmüş(tü), bu ufak tefek delikanlı farklı sınıfta olsa da şüphesiz teknik okulda birlikte okuduğu biriydi ama işe bakın, ismi hatrından çıkmıştı!

-Tatile mi geldin kardeş?

-Evet, tatile...

-Allah boy vermiş! Yaa...Zürafa kadar olmuşsun!

15 numaralı örnek de konuşur tarafından fiil düzleminde kodlanmış bir miratif anlam içerir. Muhatap otobüsten ineceği sırada onu tanıyan biri omzuna dokunur. Konuşur muhatapı tanımaktadır ancak muhatap eski hâliyle konuşurun zihninde kayıtlıdır. Konuşur için muhatapın karşısında durmakta olan yeni hâli, NEI yani yeni çevresel bilgidir ve bu yeni bilgi doğrudan görme algısal alanından konuşurun aktif şemasına giriş yapar. Konuşur ismiyle seslenerek karşısındaki kişinin o olduğundan emin olmaya çalışır. Emin olduktan sonra da muhatapın yeni hâlinin şemasında yarattığı uyumsuzluğu "Allah boy vermiş, zürafa kadar olmuşsun!" ifadesiyle günceller. Konuşurun zihninde muhataba dair kayıtlı bilgiler de bu uyumsuzlukla birlikte güncellenmiş olur. Dil bilimsel kodlama *-ib(di)* biçimbirimi ve ünlem ile gerçekleştirilir. Yine bu biçimbirim de 14 numaralı örnekteki gibi *-b ket-* (*bo'lib ket-*) analitiğiyle birleşmiştir. Bu analitiğin üstteki örnekte görüldüğü üzere ortaya çıkan yeni durumun, hâlin sonucunu vurgulamada başarılı olduğu tekrar hatırlanmalıdır. Muhatap açısından da şaşırtıcı sürpriz etkisi yaratan bu yeni durağan hâldeki sonuçtur. Bu çerçevede fiilin kılınışsal içeriği de saf şaşkınlığı yansıtmaya elverişli olup miratif anlamı desteklemektedir. Bu örnek aynı zamanda metaforik kullanımın da inceleme içindeki tek örneğidir. Konuşur karşısındaki muhatapın yeni durumunun kendisinde yarattığı şaşkınlığı doğrudan "boyun uzamış" demek yerine metaforlaştırarak "Zürafa kadar olmuşsun" şeklinde ifade etmiştir. Muhataba boyunun beklenmeyecek şekilde hatta beklenenden fazla uzamış olduğunun bilgisi zürafa hayvan metaforu üzerinden iletilmiş olur. Bu örnek göstermektedir ki miratif bir anlamda ortaya çıkan sürpriz ve şaşırtıcı kimi sonuçlar konuşur ya da muhatap tarafından metaforlaştırmaya da uygun içeriklerdir. Tepki örüntüsü öznel düzey olan bu örnekteki bilişsel şema süreci şu şekilde sunulabilir:

Şema 17. Konuşurun Bilişsel Şeması 15

16. "Ayvon tomondan Shomurod tog'amning yo'talgani eshitildi. Avval oyim, ketidan men o'sha tomonga yurdik. Tog'am tokchasida fonus yonib turgan ayvon o'rtasida to'xtab, shu tomonga qaradi. U yelkasiga kuyovligida kiygan beqasam to'nini tashlab olgan, negadir jilmayib turar edi. Yaqin borishim bilan ayvon peshtoqiga keldi-da, egilib peshonamdan o'pdi.

-**Voy-bo'!** Katta qiz bo'pqopsan-ku, - dedi kulib!" (Hashimov, 2012, s.150).

Eyvan tarafından Shomurad dayımın öksürdüğü duyuldu. Önce annem, ardından ben

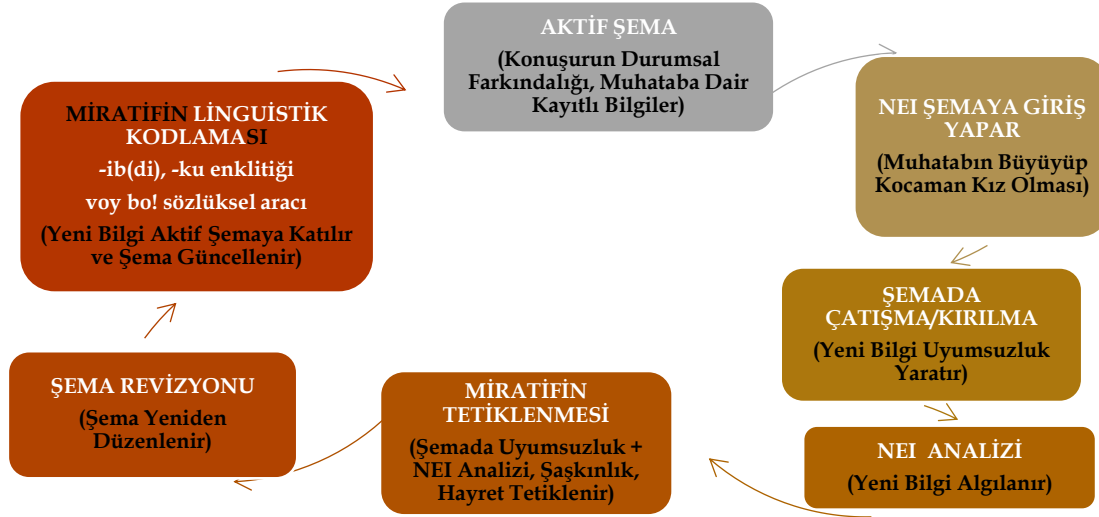
o tarafa gittik. Dayım rafında kandil yanan eyvanın ortasında durup bu tarafa baktı.

Omzuna damatken giydiği ipek çapanını atmış, nedense gülümsüyordu. Yaklaşmamla

birlikte eyvanın ağzına geldi ve eğilerek alnımdan öptü. Gülerek:

-**Vay be!** 'Kocaman kız olmuşsun ya' dedi!

16 numaralı örnekte de yine konuşur tarafından kodlanmış bir miratîf anlam mevcuttur. Muhatap, konuşurun zihninde henüz büyümeden evvelki hâliyle, daha küçük hâliyle kayıtlıdır. Uzun bir zaman sonra muhatabı gören konuşur için muhatabın yeni durumu, o anki hâli, görüntüsü NEL, yeni çevresel bilgidir. Bu yeni bilgi konuşurun aktif şemasına görme algısal alanından giriş yapar. Konuşur onun bu yeni durumuna hazırlıksız bir zihinle yakanır ve bu hazırlıksızlık zihinsel anlamda ortaya çıkmış olan yeni duruma uzaklıktan kaynaklanmaktadır. Burada mesafe fikri yine psikolojik anlamda kendisini göstermektedir. Muhataba dair eski bilgileriyle aktif şemasına giren yeni bilgi arasında bir çatışma yaşayan konuşur kendisinde hayret ve şaşkınlık yaratan bu yeni durum karşısında aktif şemasını "kocaman kız olmuşsun" şeklinde günceller. Dil bilimsel kodlama *-ib(p)* biçimbirimi ve *-ku* enklitiği ile yapılır. Biçimbirimim eklendiği yapıya bakıldığında ise *katta kız bo'l-* "kocaman kız ol-" ifadesine *-b qol-* analitiğinin geldiği (*katta kız bo'lib qolibsan-ku/bo'pqopsan-ku*) görülmektedir. *Kocaman kız ol-* yapısı da daha önceki örneklerde güzel *ol-* yapısı üzerinden açıklanan içerikle benzer olup iki evrelidir. Üzerine gelen *-b qol-* analitiği ise kılınışsal içerik olarak bitiş dönüşümlü olup bu kullanımda durağan hâlde ortaya çıkmış yeni sonucu, o hâlde bulunan sonucu, durumu vurgulamaktadır. Nitekim *-ib(di)* biçimbirimi de bu sonucu görüntülemek üzere devrededir. Konuşur için de şaşkınlık duygusunu ortaya çıkaran bu durağan hâldeki sonuçtur. Artık ortaya çıkmış olan bu durağan sonucun da kontrol olgusundan yoksun olduğu tekrar hatırlanabilir. İçerisinde bulunan hâli vurgulayan bu birleşik yapı kontrol olgusundan yoksun olup saf şaşkınlığı yansıtmaya oldukça elverişli bir içeriktir. Biçimbirimim üzerine gelen *-ku* enklitiği de yine muhatabın şemasındaki uyumsuzluğun şaşkınlık ve beklenmediklik tepkilerini pekiştirmek üzere kullanılmıştır. Cümle başında ise miratîf anlamı desteklemek üzere "*voy bo'!*" sözlüksel aracı yer almaktadır. Bu araç da kendisinden sonra şaşırtıcı bir sonucun gelmekte olduğunu sezdirmektedir. Dolayısıyla fiil içeriğinden cümle başındaki sözlüksel araca kadar tüm kullanımların miratîf anlamı ortaya çıkarmak üzere bir araya geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Tepkisel örüntü öznel düzey olup şema aşağıdaki şekildedir:

Şema 18. Konuşurun Bilişsel Şeması 16

17. "Bu orada boshqa mulozimlar ham qizni ko'rib otlarini to'xtatgan edilar. Boburni Muzaffar mirzoning Hirot bo'yicha dorug'asi Yusuf Alibek kuzatib bormoqda edi. Qirq yoshlardan oshgan ko'ngilchan bu bek devor tepasidagi qizni tanib kuldi-yu:

-Obbo, Mohchuchuk-ey, katta qiz bo'lib qolibsiz-a!" (Qodirov, 2017, s. 278).

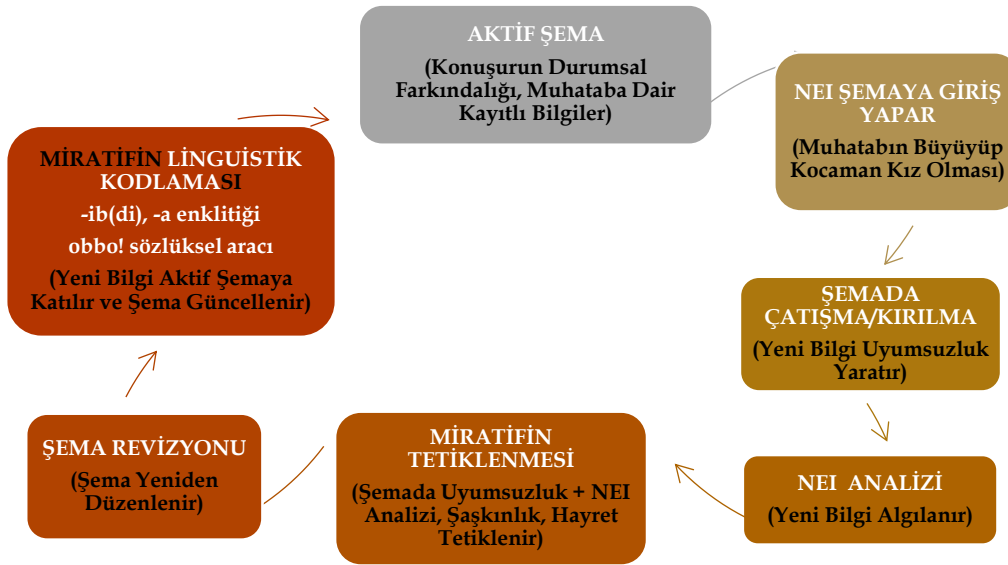
Bu sırada diğer görevliler de kızı görüp atlarını durdurmuşlardı. Bobur'u Muzaffar

Mirza'nın Hirot'taki vekili korumaktaydı. Kırk yaşlarını aşmış bu neşeli bey, duvar

tepsindeki kızı tanıyarak güldü ve:

-Abo Mohchuchuk, kocaman kız olmuşsun(uz) be! dedi.

17 numaralı örnek de konuşur tarafından fiil düzleminde kodlanmış bir miratiftir. Bu örneğin bağlamı aslında 16 numaralı örnekle aynıdır. NEI yani yeni çevresel bilgi muhatabın konuşurda sürpriz ve hayret duygularını tetikleyecek kadar büyümüş olmasıdır. Bu yeni bilgi konuşurun aktif şemasına görme algısal alanından giriş yapar. Şemada eski bilgilerle çatışma yaratan bu yeni sürpriz, beklenmedik bilgi şema güncellemesini zorunlu kılar ve konuşur hayret, şaşkınlık duyguları içerisinde muhatabın yeni görüntüsünü, yeni hâlini ani farkındalıkla algılayarak "Kocaman kız olmuşsun be!" şeklinde ifade eder. Dil bilimsel kodlaması ise yine bir üstte yer alan örnekte olduğu gibi -ib(di) biçimbirimi ile yapılmıştır. Biçimbirimin geldiği -b qol- analitinin içeriği de yine 16 numaralı örnekteki gibidir. Yalnızca sözlüksel araç konuşurun dili kullanma noktasında başvurduğu araçların öznelliği çerçevesinde "obbo" şeklinde, şaşkınlık ve hayreti pekiştiren enklitik ise -a şeklinde kullanılmıştır. Tepki örüntüsü de öznel düzeydir. Hem tepki örüntüsü hem de içerik bakımından yukarıdakiyle (bk. 16) aynı olan bu örnek konuşurun öznelliği çerçevesinde kullandığı araçların çeşitliliğini göstermek adına sunulmuştur. Şema süreci aşağıdaki gibidir:

Şema 19. Konuşurun Bilişsel Şeması 17

Sonuç

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde okuyucuya kaynağı dikkate alınmaksızın ilginç, sürpriz ve şaşırtıcı bilgiler veren miratîf (*beklenmeyen bilgi*) kategorisi üzerinde durulmuştur. Malzemenin tespiti için toplamda 37 eser taranmış olup bu eserlerden yalnızca 13'ünde miratîf kodlama yapıldığı görülmüştür. İncelemenin bulgularına göre Özbek Türkçesi hem isim düzleminde hem de fiil düzleminde miratîf işaretlemeler yapılmasına izin veren ve bu kullanımları semantik açıdan kanıtsallıktan bağımsız şekilde gerçekleştirebilen bir sisteme sahiptir. Taranan eserler içerisinde isim düzleminde 9 miratîf kodlamaya, fiil düzleminde ise 8 miratîf kodlamaya rastlanmıştır. Bununla birlikte hem isim düzleminde hem de fiil düzleminde en çok başvurulan işaretleyicinin *ekan* olduğu görülmüştür. *Emish* ise yalnızca bir örnekte tespit edilebilmiştir. Zamansız yapılar (*zaman içeriğinden yoksun*) olan *ekan* ve *emish* biçimlerinin bu tip pragmatik uzantıları kodlayabilmesi şaşırtıcı değildir. *Ekan* ise *emish'e* nazaran semantik anlamda daha geniş düzlemlere yayılmış şekildedir. *Emish* -muhtemelen- başkasından aktarım noktasında kanıtsallıkta kendisini daha çok göstermektedir. Bunun yanı sıra *-ib(di)* işaretleyicisinin de *-gan'a* oranla miratîf kodlamada daha sık kullanıldığı görülmüş, *-gan'ın* yalnızca bir örnekte kullanımı tespit edilmiştir. Bu durum *-ib(di)* biçimbiriminin de işlevsel semantik alanının *-gan'a* oranla daha farklı ve geniş alanlara kaymış olmasıyla açıklanabilir. *-gan'ın* semantik alanı ise *-ib(di)* kadar çeşitlenmemiş, daha dar alanlarla sınırlıdır. Dil bilgisel ayırt edicilik hususunda ortaya çıkan önemli bir tespit de enklitikler noktasındadır. Yapılan incelemede görülmüştür ki Özbek Türkçesi miratîf anlamı sıklıkla bir enklitiğe başvurarak kodlamaktadır. Giriş kısmında Hein'de aktarılan çeşitli ekler ve klitiklerin bu tip yorumları işaretlemeye başarılı olduğu düşüncesi doğrultusunda Özbekçenin miratîf sistemi de enklitikleri dil bilgisel araç konumunda kullanabilmektedir. Temel işlevleri eklendikleri sözcüğün anlamını pekiştirme olan bu özel yapıların bağlamdaki baskın miratîf ifadeyi güçlendirme noktasında öne çıktığı ve doğrudan işaretleyici olarak işlev gördüğü örneklerle ortaya konulmuştur. En çok kullanılan enklitiklerin ise *-ku*, *-a* ve *-da* olduğu görülmüştür.

Bunun yanında yapılan incelemede kontrol algısından yoksun süreç içerikli, hâl ve erişim sınıflı fiillerinin ve aşamalı içeriği belirginleştirme, süreç sonunda ortaya çıkan yeni durumu, hâli, sonucun durağan hâlini vurgulamada baskın *-b ket-* ve *-b qol-* analitiklerinin de miratîf anlamı elde etmeye kılınışsal içerikleri açısından yatkın oldukları anlaşılmıştır.

Görünüşsel açıdan sınır sonrasılık işaretleyicilerinin temel alındığı bu çalışmada özellikle fiil düzleminde sınır sonrasında elde edilen sonuç; konuşur ya da muhatap açısından yeni, beklenmedik ve sürpriz içeriği taşıyan bir sonuç olduğundan muhatap ya da konuşur da bu şaşırtıcı sonuca karşı tepki olarak miratifi kodlamaktadır. Kodlamaların da özellikle ikinci ve üçüncü şahsa yönelik yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca kodlama işlemini hem konuşurun hem de muhatabın yapabildiği görülmüş ve konuşur tarafından kodlanmış 10, muhatap tarafından kodlanmış 7 örnek tespit edilmiştir.

Dil bilgisel ayırt ediciliğin yanında miratif anlam, Özbekçede sözlüksel araçlarla da kendisini gösterebilmiştir. İncelemede tespit edilen sözlüksel araç kullanımları; genellikle miratif ifadenin öncesinde yer almakta ve bu kullanımlar okuru ya da karşıdaki kişiyi cümlede devamında sürpriz, şaşkınlık, hayret içerikli bir ifadenin yer alacağına hazırlamakta, sezdirmekte, aynı zamanda cümlede baskın şaşkınlık, hayranlık anlamlarını da güçlendirmektedir. Yapılan incelemede kullanılan sözlüksel araçlar “*ee, yashasin, Ya Rab, oh aylanay sizlardan, borakallo, hay borakallo, voy, voy-bo, obbo*” şeklindedir. Ayrıca Özbekçenin miratif sisteminin hem sözlüksel hem de dil bilgisel olarak anlamı belirginleştirmek üzere ünleme sıklıkla başvurduğu ve tespit edilen tüm miratif örneklerde ünlemin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda da denilebilir ki miratif anlamların yalnızca dil bilgiselleştirilmiş şekiller tarafından işaretlenme zorunluluğu yoktur. Dilin yapısına hatta konuşurun başvurduğu işaretleme stratejilerinin çeşitliliğine göre sözlüksel bir biçim, güçlendirici bir parçacık, ünlem, ek, klitik ya da enklitik gibi yapılar bir dilde miratif anlamı elde etmeye yarayabilmektedir.

Bu tespitlere ek olarak yalnızca bir örnekte miratif anlamın metaforlaştırma yoluyla da kodlanabildiği, şaşkınlık, hayret yaratan durumun karşı tarafa bir metaforla da iletilebildiği görülmüştür. Bu örnekten hareketle de muhatapta ya da konuşurda şaşkınlık yaratan olay, durum ya da eylemin içerik olarak metaforlaştırmaya elverişli olduğu söylenebilir.

Kanıtsallık hususunda ise miratifin daha çok algısal kanıtlarla çalıştığı, görerek ya da kimi zaman işittiği yeni bilgi karşısında konuşurun/muhatabın şema güncellemesi yapabildiği tespit edilmiştir. Ancak örneklerden de anlaşıldığı üzere miratif anlam, kanıtsallıktan yeni bilgiye verilen tepki noktasında ayrılmakta, bilginin ne şekilde elde edildiğiyle ilgilenmemektedir. Konuşur ya da muhatap edindiği bilgiyi görerek mi işiterek mi hangi yoldan elde ettiğine bakmaksızın yalnızca bilişsel şemasında bu bilginin yeni oluşuyla ilgilenmektedir. Nitekim bu sebeple kimi zaman gördüğü kimi zaman da işittiği yeni bilgiye karşılık miratif kodlamayı yapabilmektedir. Ayrıca miratifin gereksinim duyduğu sözlüksel araçlar da kanıtsallıktan farklıdır. Özellikle sözlüksel araçlar noktasında da miratifin sübjektif bir anlam kategorisi olduğu tespiti de eklenmelidir. Tamamen konuşur ya da muhatabın başvurduğu dilsel araçların çeşitliliğine göre miratif kodlama da şekillenmektedir. Böylelikle Özbekçede miratif kategorisinin her ne kadar Türkçenin aynı eklerle birden fazla kategoriye işaretleyebilen yapısı gereği kanıtsallıkla aynı biçimbirimleri kullansa da sözlüksel araçlar, enklitikler, ünlem gibi kullanımlar yönünden ayrıldığı görülebilir. Bununla birlikte miratifin kanıtsallığın uzantısı olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Ancak Johanson’dan (2000b, s. 83) hatırlanacağı üzere miratifin temel anlamları olan sürpriz, şaşkınlık gibi unsurlar kanıtsallığın alanında olması gereken zorunlu yapılar değildir.

Bu çalışmada anlamsal bir kategori olan miratifin Özbek Türkçesinde hem dil bilgisel hem de sözlüksel ayırt ediciliği ortaya konulmuştur. Tespit edilen ayırt ediciler dışında çeşitli ünlemler, tonlamalar ya da sözsüz iletişim araçlarıyla da bir dil miratif kodlaması yapabilmektedir. Ancak bu çalışma yalnızca sınır sonrasılık biçimleri ve *ekan/emish* yapıları temelinde dil bilgisel ve sözlüksel şekillerle sınırlandırılmıştır. Sınırlar

arasılık işaretleyicilerinin miratîf kodlamadaki durumu ve enklitiklerin tek başına miratîf sistemdeki rolü ise başka çalışmaların konusu olacaktır.

Taranan Eserler²⁰

Asqad Muxtor: Davr Mening Taqdirimda

Asqad Muxtor: İldizlar

Abdulla Qahhar: Qoshchinor Chiroklari

Abdulla Qahhar: Sarob

Abdulla Qahhar: Sinchalak

Abdulla Qodiriy: O'tgen Kunlar

Abdulla Qodiriy: Mehrobdan Chayon

Abdulla Qodiriy: Jinlar Bazmi

Abdulla Qodiriy: Uloqda

A.S. Çolpan: Kecha va Kunduz

A.S. Çolpan: Nonushta

A.S. Çolpan: Xikoyalar-Tarjimalar

Ahmad A'zam: Qatag'an Yili

Odil Yaqubov: Billur Qandillar

Odil Yaqubov: Matluba.

Odil Yaqubov: Ulug'bek Xazinasi

Odil Yaqubov: Ko'hna Dunyo

Botu: Yangi Qishloq

Erkin Azam: Bayramdan Bosqa Kunlar

Erkin Azam: Shavqin

İbrohim Rahim: Chin Muhabbat

Nazar Eshonqul: Haykal

Nazar Eshonqul: Qo'l

Nazar Eshonqul: Farishta

O'tkir Hashimov: İkki Eshik Orasi

Pirimqul Qadirov: Yulduzlı Tunlar

Pirimqul Qadirov: Qora Ko'zlar

Pirimqul Qadirov: Ona Lochin Vidosi

Pirimqul Qadirov: Erk

Pirimqul Qadirov: Avlodlar Dovoni

Shuhrat: Mashrab

---

²⁰ Çalışmada toplamda 37 eser taranmıştır ancak miratîf kodlama yalnızca 13 eserde tespit edilebilmiştir. Bu 13 eser de kaynakçada gösterilmiştir.

Shuhrat: Oltin Zanglamas

Shukur Xolmirzayev: Arosat

Shukrullo Yusupov: Tirik Ruhlar

Shukrullo Yusupov: Kafansiz Ko'milganlar

Tohir Melik: Erk

Uyg'un Roziyev: Urushdan Qolgan İmorat

Kısaltmalar

ÖTİL: O'zbek Tilining İzohli Lug'ati

Kaynakça

- Aikhenvald, A. Y. (2003). Evidentiality in Typological Perspective. *Studies in Evidentiality*, (ed. Alexandra Aikhenvald ve Robert Dixon). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1-31.
- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, A. (2012). The Essence of Mirativity. *Linguistic Typology*, 16, 435-485.
- Aikhenvald, A. (2021). The Grammaticalization of Evidentiality. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, (ed. Heiko Narrog ve Bernd Heine). Oxford: Oxford University Press, 605-613.
- Aksu-Koç, A (2000). Some Aspects of The Acquisition of Evidentials in Turkish. *In Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, (ed. Lars Johanson ve Bo Utas). New York: Mouton de Gruyter, 15-28.
- Aksu-Koç, A. (2016). The Interface of Evidentials and Epistemics in Turkish Perspectives from Acquisition. *Exploring the Turkish Linguistic Landscape. Essays in Honor of Eser Erguvanlı-Taylan*, (ed. Mine Güven - vd.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 143-156.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede Kanıtsallık/Evidensiyellik. *Leyla Karahan Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 409-420.
- Aslan Demir, S. (2022). Yunus Emre'nin Şiirlerinde Dilbilimsel Bir Kategori Olarak Kanıtsallık. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 223-234.
- Ayniy, S. (1964). *Asarlar III. Tom. (Qullor)*. Toshkent: Badiiy Adabiyot Nashriyoti.
- Brems, L ve Van linden, A. (2019). Miracles and Mirativity: Lexical Versus Grammatical Uses of Wonder, Marvel, and Surprise. *The Workshop on the English Noun Phrase*, 11-13 July 2019, Vienna, 1-28.
- Busamante, T. T. (2013). *On The Syntax and Semantics of Mirativity: Evidence from Spanish and Albanian*. Doctoral Dissertation. New Brunswick/New Jersey: The State University of New Jersey.
- Celle, A. ve Depraz, N. (2019). *Surprise at The Intersection of Phenomenology and Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Choi, S. - vd. (2022). Lexical Expressions and Grammatical Markers for Source of Information: A Contrast between German and Korean. *Language Sciences*, 92, 1-22.

- Chung, K. S. (2012). *Space in Tense. The Interaction of Tense, Aspect, Evidentiality and Speech Acts in Korean*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Çolpan, A. S. (1994). *Asarlar II. Cild (Hikoyalar va Tarjimalar)*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Davlat Matbuot Qo'mitasi 1-Bosmaxona.
- Egerod, S. ve Hansson, I. L. (1974). An Akha Conversation on Death and Funeral. *Acta Orientalia*, 36, 225-284.
- DeLancey, S. (1997). Mirativity: The Grammatical Marking of Unexpected Information. *Linguistic Typology*, 1, 33-52.
- DeLancey, S. (2001). The Mirative and Evidentiality. *Journal of Pragmatics*, 33, 369-382.
- DeLancey, S. (2012). Still Mirative After All These Years. *Linguistic Typology*, 16, 529-564.
- Demir, N. (2012). Türkçede Evidensiyel. *Bilig*, 62(Yaz), 97-118.
- De Wit, A. (2017). The Expression of Mirativity Through Aspectual Constructions. *Review of Cognitive Linguistics*, 15(2), 385-410.
- Dickinson, C. (2000). Mirativity in Tsafiki. *Studies in Language*, 24(2), 379-421.
- Faller, M. (2002). *Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua*. Ph.D Dissertation. California: Stanford University.
- Haan, F. D. (2012). Evidentiality and Mirativity. *Oxford Handbook of Tense and Aspect*, (ed. Robert Binnick). Oxford: Oxford University Press, 1020-1045.
- Haan, F. D. (2013). Coding of Evidentiality. *The World Atlas of Language Structures Online*. <https://wals.info/chapter/78>. [Erişim Tarihi: 02. 03. 2024].
- Hashimov, O'. (2012). *İkki Eshik Orasi*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.
- Hein, V. (2007). The Mirative and Its Interplay with Evidentiality in The Tibetan Dialect of Tabo (Spiti). *Linguistics of The Tibeto-Burman Area*, 30(2), 195-214.
- Hengeveld, K. ve Olbertz, H. (2012). Didn't You Know? Mirativity Does Exist!. *Linguistic Typology*, 16, 487-503.
- Jacobson, W. J. (1964). *A Grammar of The Washo Language*. Doctoral Dissertation. UC Berkeley: University of California.
- Johanson, L. (2000a). Viewpoint Operators in European Languages. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, (ed. Östen Dahl). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 27-187.
- Johanson, L. (2000b). Turkic Indirectives. *Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, (ed. Lars Johanson ve Bo Utas). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 61-87.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality*, (ed. Alexandra Aikhenvald ve Robert Dixon). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 273-290.
- Karagjosova, E. (2021). Mirativity and The Bulgarian Evidential System. *Advances in Formal Slavic Linguistics 2018*, (ed. Andreas Blümel - vd.). Berlin: Language Science Press, 133-167.
- Karakoç, B. (2005). Das Finite Verbalsystem im Nogaischen. *Turcologica*, 58. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Krawczak, K. ve Glynn, D. (2015). Operationalizing Mirativity: A Usage-Based Quantitative Study of Constructional Construal in English. *Review of Cognitive Linguistics*, 13(2), 353-382.
- Kononov, A. N. (1960). *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazuka*. Moskva/Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Qahhar, A. (1995). *Sarob*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.
- Qodiriy, A. (1974). *O'tgen Kunlar*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Qodirov, P. (2001). *Ona Lochin Vidosi*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.
- Qodirov, P. (2017). *Yulduzlı Tunlar*. Toshkent: Yoshlar Nashriyoti Uyi.
- Lazard, G. (1999). Mirativity, Evidentiality, Mediativity, or Other?. *Linguistic Typology*, 3, 91-109.
- Lazard, G. (2001). On the Grammaticalization of Evidentiality. *Journal of Pragmatics*, 33, 359-367.
- Mandler, G. (1984). *Mind and Body*. New York: W. W. Norton & Company.
- Meyer, W. - vd. (1997). Toward a Process Analysis of Emotions: The Case of Surprise. *Motivation and Emotion*, 21(3), 251-274.
- Mocini, R. (2014). Expressing Surprise a Cross-Linguistic Description of Mirativity. *Other Modernities*, 11, 136-156.
- Nichols, J. ve Chafe, W. (1986). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood/New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Nichols, J. (1986). *The Bottom Line: Chinese Pidgin Russian*. Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology, (ed. Johanna Nichols ve Wallace Chafe). Norwood/New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 239-257.
- Olbertz, H. (2009). Mirativity and Exclamatives in Functional Discourse Grammar: Evidence from Spanish. *Web Papers in Functional Discourse Grammar*, 82, 66-82.
- Olbertz, H. (2012). The Place of Exclamatives and Miratives in Grammar - A Functional Discourse Grammar View. *Revista Linguística / Revista do Programa de Pós-Graduação em Linguística da Universidade Federal do Rio de Janeiro*, 8(1), 76-98.
- Özbek, A. ve Kira, E. (2019). A Study of Mirativity in Japanese and Turkish. *DEU Journal of Humanities*, (6)2, 569-592.
- Perry, J. R. (2000). Epistemic Verb Forms in Persian of Iran, Afganistan and Tajikistan. *Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, (ed. Lars Johanson ve Bo Utaş). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 229-257.
- Peterson, T. (2008). Examining the Mirative and Nonliteral Uses of Evidentials. *Evidence from Evidentiality*, (ed. Rose Marie Déchaine - vd.). University of British Columbia Working Papers in Linguistics(UBCWPL), 1-31.
- Peterson, T. (2010). *Epistemic Modality and Evidentiality in Gitksan at the Semantics-Pragmatics Interface*. Ph.D. Dissertation. Vancouver: The University of British Columbia.
- Peterson, T. (2015a). Grammatical Evidentiality and the Unprepared Mind. *Review of Cognitive Linguistics*, 13(2), 314-352.

- Peterson, T. (2015b). Mirativity as Surprise: Evidentiality, Information, and Deixis. *Journal of Psycholinguistic Research*, 45(6), 1327-1357.
- Plungian, V. A. (2001). The Place of Evidentiality within the Universal Grammatical Space. *Journal of Pragmatics*, 33(3), 349-357.
- Rahim, İ. (1960). *Chin Muhabbat*. Toshkent: O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti.
- Reisenzein, R. (2000). Exploring the Strength of Association between the Components of Emotion Syndromes: The Case of Surprise. *Cognition and Emotion*, 14(1), 1-38.
- Rett, J. ve Murray, S. E. (2013) A Semantic Account of Mirative Evidentials. *Proceeding of SALT (Semantic and Linguistic Theory)*, 23, 453-472.
- Rooryck, J. ve Lau, M. L. (2016). Aspect, Evidentiality, and Mirativity. *Lingua*, 186-187(November), 1-10.
- Rumelhart, D. E. (1984). Schemata and the Cognitive System. *Handbook of Social Cognition* 1, (ed. Robert Wyer ve Thomas Srull). Hillsdale, NJ: Erlbaum, 161-188.
- Slobin, D. ve Aksu, A. (1982). Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential. *Tense-Aspect Between Semantics&Pragmatics*, (ed. Paul Hopper). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 185-200.
- Slobin, D. ve Aksu, A. (1986). A Psychological Account of the Development and Use of Evidentials in Turkish. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, (ed. Wallace Chafe ve Johanna Nichols). Norwood/New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 159-167.
- Şçerbinin, V. G. ve Mustafayev, E. M. (1972). *Russko-Turetsky Slovar*. Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Shuhrat (1998). *Mashrab*. Toshkent: Sharq Nahsriyot-Matbaa.
- Taylor, S. E. ve Crocker, J. (1981). Schematic Basis of Social Information Processing. *Social Cognition: The Ontario Symposium on Personality and Social Psychology*, (ed. Edward Torry Higgins - vd.). Hillsdale, NJ: Erlbaum, 89-134.
- Tatevosov, S. (2001). From Resultatives to Evidentials Multiple Uses of the Perfect in Nakh-Daghestanian Languages. *Journal of Pragmatics*, 33, 443-464.
- Türkyılmaz, B. (2022). *Özbek Türkçesinde Aspekt Kategorisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniv.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and Time. *Duke University Press on behalf of Philosophical Review*, 66 (2), 143-160.
- Willet, T. (1988). A Cross-Linguistic Survey of the Grammaticalization of Evidentiality. *Studies in Language*, 12(1), 51-97.
- Yaqubov, O. (1966). Matluba. *Qaydasan Moriko*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Yaqubov, O. (1975). *Billur Qandillar*. Toshkent: Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Yaqubov, O. (1986). *Ko'hna Dunyo*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Yaqubov, O. (1994). *Ulug'bek Xazinasi*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Taranan Eserlerin Edinildiği Elektronik Kaynak: <https://ziyouz.com/>. [Erişim Tarihi: 02. 03. 2024].